

Kovács János Mátyás (szerk.): A zárva várt Nyugat

KULTURÁLIS GLOBALIZÁCIÓ
MAGYARORSZÁGON

2000–Sík Kiadó, Budapest, 2002.
553 old., 3400 Ft (2000 Könyvek)

A globalizációs témakörök közül az utóbbi években a kulturális folyamatoké vonta magára a kutatók – szociológusok, antropológusok, politológusok, eszme- és elmélettörténészek – kitüntetett figyelmét. A Kovács János Mátyás – mint szerkesztő és szerző – által útjára bocsátott gyűjtemény hazai első fecske mivoltában fontos könyvnek számít, a *Népszabadság* kétszer is hírt adott róla (először a könyvbemutató alkalmából 2003. február 17-én, majd ismertetést is közölt Almási Miklóstól 2003. április 12-én). Mint tudvalévő, Kovács János Mátyás több mint egy évtizede foglalkozik Budapesten és Bécsben a közép- és kelet-európai rendszerváltozást és átmenetet megelőző és kísérő eszmei áramlatokkal, különösen a közgazdaság-tudományban, s eközben több kutatást indított útjára, több konferenciát szervezett, és elismerésre méltó publikációs tevékenységet folytatott.

Hangsúlyoznunk kell: a jelen kötet hátterében nem közgazdasági, hanem kulturális folyamatok igen széles spektrumát átfogó kutatások állnak. Mint az előszóból kiderül, a szerző ez alkalommal számos diszciplína művelőiből egy Globus Kör nevű kutatócsoportot szervezett, mely több éven át rendszeres összejöveteleken beszélte, vitatta meg, hasonlította vagy csiszolta össze kutatásainak és elmélkedéseinek eredményeit. Amint részben az előszóból megtudható, ennek a társaságnak a törekvései összehozták a jeles bostoni szociológus, Peter L. Berger és a hazánkban is nevezetes Harvard-professzor, Samuel P. Huntington programjával, akik végül tíz országban szerveztek hason-

ló kutatásokat a Pew Charitable Trust bőkezű támogatásával. Némi konferenciázás és egyeztetés után a ropant érdekes országtanulmányok az Egyesült Államokban jelentek meg (Berger, Peter L.–Huntington, Samuel P. (eds.): *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*. Oxford University Press, New York, 2002.), a Magyarországról szóló rész szerzője Kovács János Mátyás volt. Bevezetésül még érdemes elmondani, hogy a kulturális globalizáció egyik elméletét Berger alkotta meg, mégpedig a globalizálásban részt vevő fontosabb kultúrák (és részben szociológiai hátterük) meghatározásának kísérletével. Négy ilyen kultúrát különített el: a gazdasági (pénzügyi) és politikai hatalmasságokat reprezentáló davosi kultúrát; a megfelelési törekvésekkel jellemezhető értelmiség tanszéklklub-kultúráját; a populáris McWorld-kultúrát és a neoprotestáns kisegyházak és közösségek feltűnően gyorsan terjeszkedő kultúráját (Berger, Peter L.: *A globális kultúra négy arca*. 2000, 1998. július–augusztus). A kutatások mindenütt ezek jegyében indultak, majd elég hamar elkanyarodtak az adott országban feltűnően megjelenő irányokba. (Innét a Berger–Huntington-kötet címe.) A magyarokkal sem volt ez másként. Itt némileg az is nehezíti a tájékozódást, hogy Kovács János Mátyás nem tekinti rendszeralkotónak a globalizációs folyamatok (gazdasági, politikai, katonai stb.) együttesét. Előszava – *Egy nemszeretem fogalom: a globalizáció. Kutatás a szakma szélén* – és az általa írt részek tanúsága szerint minden kulturális hatás vagy csere lehetséges globalizációs mozzanatként értékelhető. A téma súlyát így a kötet tizenhárom tanulmánya hordozza. A szerkesztő öt fejezetbe rendezte őket, melyek az első – történeti – fejezet után a „globalizátorokról”, az „utazó gondolatokról”, a (nyugati eredetű) „kulturális intézmények fogadtatásáról” és Magyarország kulturális exportjáról szólnak. A tanulmányok legtöbbször öröme fog telni az olvasónak: sok érdekes tapasztalatot, új ismeretet nyújtanak, a fejezetek, alfejezetek jól tagoltak, fantáziámozdító alcímekkel vannak ellátva (érdemes elolvasni a

tartalomjegyzéket), a tájékozódást jól segítő irodalomjegyzék tartozik hozzájuk, és majdnem mindegyik jól van megírva.

Szilágyi Ákosé az első. Az ő tézise úgy szól, hogy Magyarországnak már át kellett élnie egy másféle globalizációt, a Szovjetunióét. Ez tanulmányának címéből is kiderül: *Két globalizáció Magyarországon. Nyomok a romokban*. Kiindulópontja az, hogy a Szovjetunió, birodalomjelleget fogva, egy szükségképpen globálisként elgondolt politikai (katonai), társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatba igyekezett betagozni mind közelebbi (KGST), mind távolabbi partnereit. Versengésében a Nyugattal az időkak végére egyre több olyan lépésre kényszerült, amely őt magát tette az egyetlen valóságos globalizációnak, a nyugatnak tárgyává. A leszakadó partnerek fölött azonban nem múltak el nyomtalanul a szovjet globalizálás évtizedei. A hivatalos szovjet (orosz) kultúra jegyei szinte pillanatok alatt elröppentek kulturális életükből, de, mint Szilágyi Ákos írja: „a Magyarországon nem épp történelmi előzmények nélküli etatista modernizáció szerkezeti, érületi, mentalitásbeli nyomai a rendszerváltás után sem tűntek el, jelen vannak és éreztetik hatásukat politikában, gazdaságban, kultúrában – ésjárásban és viselkedési módban – egyaránt.” (64. old.)

Rögtön ezután következik a kötet legmozgalmasabb írása Kovács Évától *Megszállók, vendégek, szomszédok. Amerikai katonák Taszáron* címmel. Munkacsoportja a boszniai háború idején, 1995-től 1999-ig szociográfiai módszerekkel követte nyomon a NATO rendelkezésére bocsátott légitámasz amerikai használóinak és különösen Taszár község lakóinak kölcsönös kapcsolatait, feszültségeit, konfliktusait, megbékélését és egymás tudomásulvételét. Ezeknek az eseményeknek és az eredetileg elitalakulatnak számító magyar repülő kálváriájának rövid összefoglalóját olvashatjuk itt. A legfeltűnőbb tapasztalat kétségkívül az, hogy a fölöttébb optimista várakozási periódus után a történet „szereplői többnyire a gyarmatosítás kulturális mintái alapján értelmezték helyzetüket, [...] mert a helyzet általában is magában hordozta a

gyarmatias cselekvés és gondolkodás lehetőségét” (77. old.). A tanulmány függeléke a taszári bázis *American Endeavor* című havilapjából közöl tudnivalókat az országról és lakóiról – ez minden pénzt megér!

Elméleti cikk következik, e nemből az egyetlen a kötetben, Melegh Attila: *Mozgó Kelet. Globális térképek és státustörvény*. Itt arról van szó, hogy mely hatásokra és milyen eljárásokkal lehet átváltoztatni a korábbi Kelet–Nyugat dichotómiát és Kelet–Nyugat lejtőt – az orientalizmus némi megőrzésével ugyan – globalizációs térérzékelésre és globalizációs lejtővé. E célra a szerző hermeneutikai módszert választ: „kijelölünk bizonyos kijelentéseket, majd ezeket elemezve keressük a kijelentések megformálásának és szétszóródásának rendjét, azaz a diskurzust vagy diskurzusokat” (110. old.). Az elmélet alkalmazását a szerző az utolsó lapokon egy miniatűr esettanulmányban mutatja be, amelyben a magyar státustörvény (ma már kedvezménytörvény) igen heves bírálat tárgya mint az uralkodó elit kísérlete „egy régi-új kis magyar helyi gyarmatosításra” (124. old.).

Nyíri Pál rövid tanulmányából, melynek címe *Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon*, megtudjuk, hogy Kína gyanítható globalizáló szenvedélye komolyan veendő. A Kínai Népköztársaság befelé érvényesülő „irányított globalizációjával” (lásd Berger–Huntington: *i. m.*) párhuzamosan, 1989 óta egy kifelé ható, ugyancsak sok tekintetben irányított migrációs politika figyelhető meg, amely az újonnan alakuló diaszpórát a kínai politikába – de legalábbis az ország külkereskedelmébe – integrálja. Magyarország e tekintetben nemcsak fontos migrációs célpont, hanem regionális központ is lett. A kínaiak 2002-ig négy könyvet, 2002-ben tíz periodikát jelentettek meg Magyarországon, és leforgattak egy húszrészes filmsorozatot is (144. old.). Ezekben a magyarok meglehetősen jóra való népségnek mutatkoznak, akiknek azért van mit tanulniuk a kínaiaktól. Azokat, akik hazánkban globalizáló (vagy annak tartott) eszmeáramlatok és intézmények terjesztésére vállalkoztak, kisebb-nagyobb csalódások is

érték. A legnagyobb kétségkívül Acsády Juditot (és társnőit), akitől a „*Kellett nekünk feminizmus? Nyugati gondolatok hazai fogadtatása*” címmel olvashatjuk egy nálunk kissé művi mozgalom hányattatásainak igen tanulmányos összefoglalását. A mi *women's studies* és *gender studies* nevelte feministaink, bár ismerik a hazai feminizmus (imitt-amott kihagyásos, de mégis majd évszázados) történetét, nem azt folytatják, inkább a friss amerikai importra hagyatkoznak. Még ennél is kevésbé érdeklik őket a magyar nők többségének aktuális és szorongató gondolatai, akik 1989 után hirtelen elvesztették a korábbi rendszertől kapott – álságos, de mégiscsak létező és használható – jogait és kedvezményeiket. Acsády Judit a jelenkori feminizmusnak egy eléggé radikális áramlatát képviseli, elvárja a hagyományos nemi sztereotípiák (és szerepek) megváltozását (megváltoztatását), és tudomásul veszi mint regionális sajátosságot vagy különbséget, de igen kevésbé lelkesen, hogy a kelet-európai nők még mindig igyekeznek szépek lenni (szépitkezni), és tetszeni akarnak a férfiaknak. Hazánkban a vezető értelmiségi nőket sem sikerült megnyerni a mozgalomnak, a nők tömegéhez pedig el sem jutott. Maradt a nótudományok oktatása és a részvétel az emberi jogaihoz kapcsolható akciókban, a gyermekvédelemben, a családon belüli erőszak elleni fellépésben.

A kulturális globalizációnak talán a legfeltűnőbb áramlata a vallási – lelkeségi – mozgalmak reneszánsza és hihetetlenül gyors terjedése. Közülük a neoprotesztantizmusba betagozódó pünkösdi karizmatikus mozgalom híveinek száma némelyik forrás szerint a kilencvenes évek közepére elérte a 600 milliót. Ezek az egyházak azáltal látszanak alátámasztani a globális (hatalmi és gazdasági) strukturák kiépülését és működését, hogy bennük a hívó inkább individuumbként, semmint közössége tagjaként gyakorolja vallási-lelki életét, és az egyház erősen támogatja a hívek személyes – racionális – céljait, és kiemelten anyagi boldogulásukat. Kamarás István tanulmánya – *Új vallási jelenségek Magyarországon. Globalizáció és helyi sajátosságok* – először kitűnően össze-

foglalja a téma nemzetközi aspektusait, majd rátér a később kezdődő hazai mozgalmak eltéréseinek összefoglalására. A hazaiak közül egy nagyon specifikus új egyháznak, a Hit Gyülekezetének a fő vonásait és tevékenységét ismerteti részletesen. A szerző erudíciója és terepkutatói tapasztalata különösen értékesé teszi írását.

Kovács János Mátyás jó másfél évtizede kutatja a közgazdasági eszme változásait Magyarországon és régióinkban, és számos tanulmányt közölt e tárgyban. Itt közzétett írása – *Vissza a fősodorba? A magyar közgazdasági gondolkodás nyugatosodása* – azonban nem ezek számát szaporítja, műfajára nézve leginkább szövegváltozatok, kiegészítések, kommentárok és gondolatok sorozata egy másik – immáron jólfészült – cikkhez. Ezt a cikket nem nehéz megtalálni: János Mátyás Kovács: *Business as (Un)usual. Notes on the Westernization of Economic Sciences in Eastern Europe*. In: Max Kaase and Vera Sparschuh (eds.), Agnieszka Wenninger (co-ed.): *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001)*, Social Science Information Centre (IZ)/Collegium Budapest, 2002; terjedelme körülbelül a negyede a kötetünkben szereplőnek. A szerző elmékedése, kisebb-nagyobb dühei és bánatai két fontos probléma körül forognak: miért nem igazán eredményes és termékeny nálunk a nyugati eszmék befogadása (megengedve, hogy nem csak a fősodor létezik ebben a tudományágban); és miért nem sikerül integrálni a nemzetközi tudományosságba a specifikus magyar módszereket és eredményeket (feltéve, hogy vannak ilyenek, és képesek volnának hozzájárulni valamivel a közgazdaságtudományhoz)? Egyik kérdésre sincs határozott válasz, a felhozott sok kicsi részlet sem ad ki teljes képet, de végigolvasván a cikket, az olvasó sok információval és ötlettel (természetesen a Kovács János Mátyás ötleteivel) lesz gazdagabb.

„*Very English – Very Good!*” *Gondolatok az angol nyelv magyarországi terjedéséről*, áll Medgyes Péter írásának az élén. A két nagyon különböző stílusú cím közül valójában a második érvényes: szabályszerű kis tanul-

mányt kapunk ábrákkal, statisztikai táblákkal, szakvéleményeket idézve, bár valamely oknál fogva a szerző helyenként az általánosan elfogadott magyar értekező prózát a bulvárszargonból merített kifejezésekkel („überol” és effélék) vegyíti. Az alig húsz oldalas munka két fő részből áll: az első az angol nyelv világhódításával és várható jövőjével, a második magyarországi terjeszkedésével (és a feltűnően szűk körre kiterjedő nyelvtudással) foglalkozik. Az anyaggyűjtésbe és feldolgozásába bevont szakértőkről az átlagolvasó, annak alapján, amivel írásaikban találkozunk, azt gondolhatja, hogy körükben nincs protekciója a magyar nyelvnek. Van közöttük, aki a nyelvet kizárólagosan a kommunikáció eszközeként tartja, és számára így, érthető módon, mindenféle nyelvművelés értelmetlen. Ha a vonatkozó magyar irodalmat tekintjük, feltűnik, hogy a legtöbbet olvasható szerzők mily kevésbé látják veszélyeztetve anyanyelvünket a globál-angol hatásaitól, különösen a francia, újabban a német, sőt hovatovább az angol véleményekhez képest.

A globálisnak tekintett vagy a globalizálódást kiterjesztő kulturális intézmények hazai fogadtatásáról szóló írások közül az első Haraszi Miklósé, *A teremtés hét napja. A média demokratizálásáról*. Hipotézisnek talán merész volna, de Haraszi Miklós mélységesen hisz abban, hogy az amerikai alkotmány (a First Amendmenttel), a BBC charta vagy akár a német törvényi szabályozás olyan demokratikus médiát képes létrehozni, amely szükségképpen globálisvá válik. Ebben a felfogásban a demokratikus média egyben liberális is, illetve az illiberális média nem lehet demokratikus. A „kommunista előglobalizáció” akciói közül a „lokálpatriotizmus, a környezetvédelem, a népzenemozgalom mind-mind az antiglobalizációs nyugati mintát követi” (291. old., kiemelés az eredetiben). Később pedig „a posztkommunista média jóval korábban alkalmazkodik a kereskedelmi média globális mintáihoz, a profittermelő sajtó globális filozófiájához, mint a demokratikus sajtó filozófiájához, a többpárti demokráciáról való politikai tudósítás művészetéhez” (292. old.). Haraszi úgy látja, hogy

ez utóbbit tekintve nálunk a kilencvenes években csak romlott a helyzet (az nem derül ki, hogy mikor volt jobb és mitől), amin az újságírói professzionalizmus erősödése, az újságírók demokratikus szocializációja segíthet, feltéve, hogy „szerves társadalmi akarattal” támogatják.

Reszkető Petra és Váradi Balázs dolgozata, az *Elöl-hátul doktor. A tudományos címek mai rendszerének kialakulása* intézményi aspektusból vizsgálja, hogy globalizálódik-e végre a magyar tudományosság. Kiindulópontjuk e résztemát illetően az, hogy a hazai tudományos intézmények a rendszerváltozással akár visszatérhetek volna a háború előtti német eredetű címekhez, akár átválthattak volna a jelenkori amerikaiakra (ez voltaképpen egy, a PhD), hiszen az elmozdulás a szovjet eredetű rendszertől a nyolcvanas években már megkezdődött. De nem, valamilyen átláthatatlan vegyes rendszer jött létre, amelynek a fő célja az, hogy senki se járjon rosszabbul a címekkel, rangokkal, mint azelőtt. Tanulmányuk két részből áll, ezek közül az első a hazai tudományos címrendszerek történetét adja elő, korrektül és alaposan, és még eléggé olvasmányosan is. A második részben jön a fekete leves, itt még modell is látunk, és a szerzők, állításuk szerint, a jelenkori politikai gazdaságtan *rational choice* fogalmával értelmezik az 1989 és 1994 között történeteket. (Mancur Olson hatása – lásd a „járadék vadász” és a „potyautas” fogalmának használatát – mintha jobban felismerhető volna.) A fölöttemb tudálékosra sikerült elemzést csak egy-egy emlékezetes mondat teszi élvezhetővé. Például: a tudományos címek rendszere „feladatát akkor látja el jól, ha minél több munkát spórol meg a tudósok vásárlóinak” (334. old.). Globalizálódásról itt nem sok szó esik, a tanulmányírók számára annyira természetes a tökéletes belesimulás eszméje (a tanszékklub-kultúrába), hogy már ki se mondják, legföljebb egy-egy mondat árulkodik arról, hogyan értendő. Mondjuk előfordulhat, hogy némely kutatók „olyan aldiszciplínában alkottak, melyről az integrálódással nyilvánvalóvá lett, hogy nincs az illető tudományág főáramában” (339. old.).

Végkövetkeztetésük, hogy a nemzetközileg integrált tudományoknak ki kell kerülniük „az Akadémia portfóliójából” (341. old.) mind a címek, mind a pénzek osztogatását tekintve.

A külföldi cégek, szervezetek – különösen a nagy nemzetközi befektetők – akkor tudnak a legolcsóbban és legeredményesebben behatolni egy új területre, ha ott a sajátjukéval azonos intézményeket és magatartásokat találunk. Ebből a szempontból a globalizáció egyik alapvető feltételével (és következményével), a homogenizálódással foglalkozik Sik Endre *Kapcsolatérzékeny útfüggőség. Magyar korrupció?* című tanulmánya. A mű elméleti traktátusként indul, de ezt elég hamar elmékedések, példák, történetek váltják föl, melyek mind érdekesek, csak épp a definíciók hiányoznak, s az elmélet kifejtetlen marad. Sik Endre szerint a kapcsolatérzékeny társadalmak útfüggők, az útfüggőség pedig akadályozza, hogy beilleszkedjenek a „fehér, angolszás, protestáns” társadalmak által létrehozott, globálisnak tekintett rendszerbe, ahol személyes kapcsolatok (és korrupció) helyett szerződések és törvények szabályozzák a viszonyokat. Nagyon érdekes hipotézise az, hogy a kapcsolatok rendszere társadalmi tökéletként működik, s ez az útfüggő társadalmakra nézve a Gerschkenron-féle fejlesztési tipológia negyedik eleme lehet. Nehéz viszont megbarátkozni azzal, hogy a szerző a korrupció fogalmát helyezi – akár mennyire fontos is – a kapcsolatérzékenység, illetve útfüggőség tárgyalásának középpontjába (bár manapság találkozni szerzőkkel, akik egész társadalmakat szőröstül-bőröstül korrupciónak nyilvánítanak, főként ha az adott országban a vállalatok csődbevétele, felvásárlása nehézségekbe ütközik). Miként a címéből is gondolható, a tanulmánynak arra a kérdésre kell válaszolnia, mennyire alkalmas a magyar kultúra (társadalom) arra, hogy a globális kultúra (társadalom) teljesen befogadja. Amennyire érteni lehet, csak félig-meddig, meg talán sokba is kerülne.

Nem volt rossz ötlet fölvenni a kötetbe egy tanulmányt civil szervezet által gyakorolt jótékonyaságról, vagy ami ugyancsak gyakori, társadalom-

jobbító célzatú ajándékozásról (szponzorálásról). Zentai Violetta *Átkelés a nyitott társadalomba. Globális és lokális a Soros Hálózatban* című tanulmánya hivatott betölteni a kötetben ezt a szerepet. Elolvasván, kapunk némi ízelítőt abból a kultúrából, amelyben kívánatos a lojalitást, elkötelezettséget, pozitív viszonyulást (nyilvánvalóan ez a globális – amerikai – kultúra) bizonygatni, és abból a másikból, amelyben bármilyen sanda célzás megengedett a nekünk nem tetsző egyedekkel, csoportokkal szemben (félő, hogy ez a lokális, vagyis hazai). A tanulmány fő gondolatait – mai filantrópia, Soros György tevékenysége, az alapítvány (alapítványok), kelet–nyugati és kelet–keleti kapcsolatok, tovagyűrűző hatások, feszültségek és bírálatok – az általánosságnak egy közepes, sőt annál valamivel magasabb szintjén adja elő, amiből aligha lehet megtudni valami biztosat vagy kézzelfoghatót. Sebaj, valaki egyszer majd csak megírja.

A kitarító olvasó jól jár: a kötetbe szerkesztett írások közül az utolsó a legolvashatóbb, szerzője író, Dalos György, témája *Frankfurt '99. Szélgjegyzetek egy kudarcos sikerhez*, műfaja irodalmi riportázs – mondhatni tényföltérás – huszonkét rövidke fejezetben. Az átlagos újságolvasó csak annyira emlékszik, hogy amikor közeledett a magyarokat díszvendégként (Schwerpunkt) meghívó kiállítás nyitása, ezt több irodalmi csoport és érdekképviselet soha vissza nem térő alkalomnak tekintette a magyar irodalom minden fontos szerzőjének és művének bemutatására, mások ellenben rámutattak, hogy a könyvvásár nem irodalmi, hanem üzleti esemény, amivel csak az volt a baj, hogy ez utóbbiaknak vagy azoknak, akiket képviseltek, addigra már biztos helyük volt a könyvvásáron (fordítás, példányszám a német kiadónál, recenzió a legfontosabb lapokban). Dalos György érzékletesen, de egyben tartózkodóan írja le a botrányok és melléfogások sorozatát, érdekes módon annak az állításának az igazolására, hogy a magyar szereplés külföldről nézve sikeres volt, és csak itthon bizonyult abszolút kudarcnak. Mégis azzal a gondolattal tesszük le a könyvet, hogy az elmúlt

században a magyarok megtanultak csapatokat küldeni az olimpiára, szervezni eucharisztikus kongresszust és világifűsági találkozót, filmeket benevezni fesztiválokra, és részt venni a velencei biennálén, amihez nem kellett más, mint valamennyi emberi együttműködés és némi hozzáértés, és ez most lám, mind el van felejtve. Kicsit vigasztalan az egész.

Az utolsó mondatot, ha lehet, ne tekintse az olvasó a katasztrófizmus megnyilvánulásának, amitől Kovács János Mátyás hatvanoldalas utószávéban (445. old. 16. jegyzet) óva int minket. Az utószó címe: *Vérsengő ajánlatok – passzív rezisztencia. Egy „gyenge” kultúra erejéről*. Az utószó volna az a fejezet, amelyből kiderülhetne, hogy a kötet szellemes címének megfelelően nálunk mi volt/van zárva, és mire kell/kellett várni. Határozott választ egyik kérdésre sem kapunk, ellenben töméntelen ötletsziporkával és kanyargós gondolatmenettel találkozhatunk, mégpedig mind-mind annak szolgálatában, hogy a szerző cáfolja az amerikai hegemoniát a kulturális globalizációban, és megmagyarázza aggodalmát a globalizációs folyamatok előrehaladását illetően, többek között Magyarországon is, és többek között Európa miatt, amely ezt az előrehaladást részlegesen korlátozza, és egyes elemeit visszafordíthatja. A többi: Kovács János Mátyás személyes élményei, amelyek sokszor önmagukban is érdekesek, de az sem érdektelen, hogy többnyire általánosítva, mindenki élményeként adja elő őket, holtlyakran csak a közvetlen környezete tagjaival vagy a szerzőtársaiéval közösek.

A könyv mindegyik fejezetét egy-egy jól választott fotó vezeti be, és a szerzők munkahelyének felsorolása, névmutatató, tárgymutatató és a szokásosnál bővebb – tizenegy oldalas – angol nyelvű ismertetés zárja a kötetet. Ez a mű a könyvkiadás termékeként is megállja a helyét: szerkesztő, szöveggondozó, és korrektor elvégezte, ami tőlük mindenkor elvárható volna; a könyv külseje izléses; a nyomás, tördelés megfelel a követelményeknek; a Szegedi Kossuth Nyomda kötészeti dicséri, hogy ahol kinyit-

juk, ott marad nyitva, de nem is akar szétesni a könyv. Bárcsak gyakrabban találkoznánk ezekkel az erényekkel!

LÁNYI KAMILLA

Grzegorz W. Kołodko: Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődési tendenciái

Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. 175 old., 1990 Ft

Mi és a globalizáció – voltaképpen ez a tárgy Grzegorz W. Kołodko könyvének, melyet a lengyel, orosz és ukrán kiadással egyidejűleg magyarul is közreadott a Kossuth Kiadó. Ritkaság ez manapság, amikor annyira elszigetelődött egymástól az egykori szocialista országok közgondolkodása. Csak örülhetünk tehát, hogy a magyar olvasó számára is hozzáférhető a kétszeres korábbi lengyel pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes gondolatai arról, hol is tartunk másfél évtizeddel a rendszerváltás kezdete után. Hiszen a kérdéskör, amelyet Kołodko tárgyal, ugyanolyan fontos a magyaroknak, mint a lengyeleknek: miképpen tudunk helytállni a globalizáció viharában, másfél évtizednyi viszontagságos rendszerváltás a hátunk mögött.

Amikor az egykori szocialista országok nagy nehézségek árán átlépnek az összeomlott szocializmusból a kapitalizmusba, nem egy statikus, biztonságos, hanem egy folytonosan, viharosan változó világba lépnek be, ahol még annak is naponta új kihívásokkal kell megküzdeni, aki otthonosan mozog benne. Mi azonban, kelet-közép-európaiak nem mozgunk otthonosan. Indokolt a kérdés: hogyan tudunk megfelelni az új követelményeknek. S minderről az a közgazdász értekezik, aki számos fontos megfigyelést tett a lengyel gazdaság és általában az egykori szocialista or-

szágok gazdaságainak utolsó évtizedeiről – ő vezette be például a „shor-tageflation” kifejezést (amely magyarul Hámori Baláznak köszönhetően „nincsflációként” ismert), és ő vezette be a „második generációs recesszió” fogalmát a gazdasági rendszerváltás elemzésében –, továbbá aki kétszer volt pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, és akinek első hivatali időszaka a lengyel gazdaság legsikeresebb éveire, az 1993 és 1997 közötti növekedési ugrásra esett. Előtte mély transzformációs válság – a kifejezést mi Kornai Jánostól ismerjük –, utána stagnáláshoz közelítő lassulás, akkor pedig évi 6-7 százalékos növekedés. Miért ne figyeljünk hát Kołodkóra?

A könyv bemutatja mindkét jelenséget, a globalizációt és a rendszerváltást, és a köztük fellelhető kapcsolat figyelembevételével keresi a siker útját a volt szocialista országok számára. A kiindulópont vitathatatlanul helyénvaló. Táblák és ábrák sokaságával mutatja be huszonöt volt szocialista ország – az európaiak és a volt szovjet köztársaságok – súlyos visszaesését és magához térését a válság után. Kínára többször is utal, de az elemzésbe érdemben nem vonja bele, a többi ázsiai országgal (Mongólia, Vietnam) pedig egyáltalán nem foglalkozik, ami nem baj, hiszen ott nyilvánvalóan egészen mások a feltételek és a problémák. (Bár ki tudja...) Talán inkább azon lehetne elgondolkodni, hogy valóban egymás mellett kell-e tárgyalni Tádzsikisztán és Szlovénia adatait és lehetőségeit – Kołodko ebben számos nemzetközi szervezet elemzési gyakorlatát követi, nem biztos, hogy szerencsés módon. Ez a módszer ugyanis nem különbözteti meg az egyes államok teljesítményének tényezői között azokat, amelyek az egyes csoportok – visegrádiak, balkániak, baltiak vagy közép-ázsiaiak – sajátos induló feltételeiből, az átalakulás békés vagy háborús voltából, illetve a gazdaságpolitikai döntésekből következnek. Kołodko egyedül az átalakulás sajátosságaira, a helyi háborúkra tesz néhány utalást, de az egyes országcsoportok eltérő feltételeire nem tér ki, amit magyaráz ugyan a terjedelem, de egy effajta összehasonlításban mégsem szerencsés.

A transzformációs válság okairól, tartalmáról Kołodko legfontosabb állítása, hogy a válság súlyossága gazdaságpolitikai hibáknak tudható be, más gazdaságpolitika mellett a válság legalábbis jóval enyhébb lehetett volna: „A recesszió sokkal inkább az akkorián elkövetett gazdaságpolitikai hibák, mintsem a múltbéli örökség következménye volt. A múlt öröksége, a korábbi rendszer korlátozott mértékben megreformált és liberalizált keveréke jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a termelés visszaesésének időszaka lerövidült” (52. old.). Akkor hát miért került sor egyáltalán magára a visszaesésre? Ez az, amire nincs világos válasz a könyvben. Arról sem ír, hogy miképpen járult hozzá a visszaeséshez az egykori szövetségi államok szétesése vagy szétválása, holott a huszonöt ország többsége korábban a három államszövetség (Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia) valamelyikének tagja volt, s arról sem, hogy az egyes gazdaságok belső integráltságát hogyan kellett a rendszerváltáskor újjáépíteni. Persze jó lenne a régi, tervgazdasági integráció szétesését nem azonosítani a stabilizációs gazdaságpolitika hatásaival. Csakhogy maga Kołodko azok közé tartozik, akik az első perctől kezdve szemben álltak a stabilizációs gazdaságpolitikával, amelyet Lengyelországban Leszek Balcerowicz, Csehszlovákiában Václav Klaus, Oroszországban Jegor Gajdar és Magyarországon Bokros Lajos nevéhez szokás kötni, s amely a termelés visszaesésének körülményei között a belföldi fogyasztás és a költségvetési költségek egyseri csökkentésével javított a gazdaság versenyképességén, lett úrrá a súlyos egyensúlyhiányon, és tette lehetővé az árak és az import felszabadítását. Az azonban mégsem szerencsés, hogy magáért a visszaesésért ezt a gazdaságpolitikát teszi felelőssé, már csak azért sem, mert a visszaesés éppen Lengyelországban vagy Magyarországon már előbb kezdetét vette, mintsem hogy a liberális gazdaságpolitikások egyáltalán szóhoz jutottak volna. Ők annyit tettek, hogy a fogyasztást hozzáigazították a csökkent termeléshez, a reálbéreket a visszaesett versenyképességhez, amivel éppen a

néhány évvel későbbi növekedés alapjait teremtették meg.

Tegyük hozzá: míg a kilencvenes évek elejének radikális stabilizációs politikáját elítéli, az ezt megelőző, a szocialista tervgazdaság kereteit fészegető reformok kedvező hatását Kołodko elismeri: „a transzformációs recesszió rövidebb ideig tartott, és kisebb arányú volt azokban az országokban, ahol már a korábbi rendszer keretei között megkísérelték a gazdaság megreformálását. Minél távolabbra mutató gazdasági és pénzügyi reformokra került sor a központosított tervgazdaságokban, annál rövidebb ideig tartott az új megoldások kritikus mennyiségének elérése” (uo.). A hivatkozási alap természetesen Lengyelország, Magyarország és emellett Észtország is, feltételezve, hogy ott korábban vezettek be bizonyos reformokat még a szovjet keretek között, aminek valóságos jelentőségében legyen szabad az olvasónak kételkednie.

És legyen szabad abban is kételkednie, hogy lehet-e ütőképes elemzést adni ilyen terjedelemben huszonöt rendszerváltó ország helyzetének és fejlődésének különbségeiről. A volt szovjet Közép-Ázsiában vagy a Kaukázuson túl – mint más összefüggésben már említettem – olyannyira mások a gazdasági és politikai feltételek, hogy alapos számbavételük nélkül a szintetikus adatsorok áttekintése még csak elemzésnek sem nevezhető. Ilyen alapon vágni bele alternatív forráskönyvek felvázolásába – mint ezt a szerző könyvének második részében teszi – nem komolyan vehető vállalkozás.

Ami a volt szocialista országok legfejlettebbjeit, a visegrádiakat, a volt Szovjetunió szétesése nyomán megjelent új országoktól – a politikai különbségek mellett – talán a leginkább megkülönbözteti, az a világgazdasághoz való kapcsolódás eltérő mértéke és szerkezete. A szerző mindjárt a könyv elején (13–14. old.) igen meggyőzően mutatja ki a gyökeres eltéréseket a lengyel, illetve ukrán és belorusz külgazdasági orientáció között, és jelzi a lehetséges következményeket. A későbbiekben azonban sajnos nem lép tovább ebben az irányban, holott az ázsiai FAK-országokra még

inkább jellemző a világgazdasághoz való kapcsolódás eltérő jellege. Márpedig Kołodko éppen ezt, a rendszerváltás és a világgazdasági betagozódás összefüggését tette könyvének fő kérdésévé.

A könyvben a volt szocialista országok transzformációs válsága és kilábalásuk eredményei és esélyei mellett éppen a globalizációról olvashattunk a legtöbbet. Az első feladat természetesen az volna, hogy a szerző világossá tegye: mit is jelent ez a szó, melynek leírását a számítógép helyesírás-ellenőrző programja minden alkalommal piros aláhúzással honorálja: nincs benne elektronikus szótárban. A számítógép számára ez adottság, a szót a könyv címébe emelő szerzőnek viszont megnyugtatóan tisztázni kellene: van-e itt minőségileg új dolog, amit indokolt a tudományban is – és nem csak a politikai agitációban vagy az újságírásban – új szóval leírni. Kołodko a globalizációt – mint a harmadik fejezet címében kifejezésre juttatja – a főníciaiaktól az internetig ívelő folyamatnak tekinti. A gazdaság fokozódó internacionalizálódásáról van szó, amelynek a nagy felfedezések kora, a gyarmatosítás vagy a nagy találmányok kora a fő állomásai, s amely a XXI. század elején is folytatódik. Ha ez így van, akkor viszont mit fejez ki az új szó, és mire reagálnak a globalizáció elleni mozgalmak? Miért beszél maga a szerző is „új veszélyekről” a hetedik fejezet címében? Később mintha egyetértene azzal, hogy „a globalizáció egyelőre gyerekcipőben jár, és még a legfejlettebb, a folyamat mellett abszolút mértékben elkötelezett országok vonatkozásában is legfeljebb kezdeti fázisról beszélhetünk” (81. old.). Ezzel az értelmezéssel nem azonosul ugyan teljesen, de nem is veti el. Elvégre saját korábbi definíciója szerint „a globalizáció az áruk és a tőke liberalizált, integrált világpiacának kialakulási folyamata, új, nemzetközi intézményrendszer kiépítése, melynek célja a termelés és kereskedelem fejlődésének szolgálata, a világszintű tőkeáramlás biztosítása” (21. old.). Azt elmondhatnánk ugyan, hogy a főníciaiak óta a dolgok végső soron ebbe az irányba tartanak, de azt

nem, hogy itt ne valami új jelenség-gel állnánk szemben. A dolog végül is fogalmilag nem tisztázódik.

De nem pusztán fogalmi tisztázatlanságról van szó. Miközben mintha üdvöznél, egészében véve előrevívó folyamatnak tekintené a globalizációt, néhány megfogalmazásból úgy tűnik, mintha nem volnának Kołodkótól idegenek az „antiglobalizációs mozgalom”, illetve a kelet-közép-európai populizmus érvei sem: „a hazai és külföldi érdekcsoportok nem egy helyen destruktív módon összefonódtak, és – saját partikuláris céljaik szemszögéből nézve – eredményesen diszkontálják az átalakulással kapcsolatos, elsősorban a privatizációhoz, a kereskedelem liberalizálásához és a tőkeáramlás deregulációjához kötődő változásokat” (70. old.). Vajon mitől válik a külföldi tőke szerepe „destruktívá” – publicistától vagy politikai harcostól még tudomásul vehetnénk az effajta fogalmazást, tudományos igényvel fellépő szerzőtől olvasva azonban némi meghökkenést okoz. Amikor a globalizációhoz való viszony világszerte a politikai viták és küzdelmek egyik központi témája, a közgazdász, aki mellesleg politikus is, nem engedheti meg magának, hogy bizonytalanságban hagyja az olvasót afelől, hol is áll ő ebben a vitában. Valaki vagy benn ül a nemzetközi pénzügyi szervezetek rohamrendőrök védte tanácskozásán – a pénzügyminiszterek általában ott szoktak eszmét cserélni a világ jövőjéről –, vagy a védőgyűrűn kívül, a tüntetőkkel együtt hirdeti ellenérzéseit, és állja a könnygázt – a maga módján mindkettőnek lehet értelme, de a kettő együtt nem megy.

Az, hogy miképpen viszonyulunk a gazdaság rohamos internacionalizálódásához, végül is nem egyszerűen publicisztikai kérdés, hanem visszavezet a különböző helyzetű országok összehasonlításával kapcsolatban már érintett gazdaságpolitikai dilemmához. Azt, hogy mennyire volt sikeres egy-egy volt szocialista ország a rendszerváltás kezdete óta eltelt közel másfél évtizedben, s hogy mire lehet számítani az előttünk álló években, évtizedekben, Kołodko szívesen vezeti vissza a helyes vagy helytelen gazdaságpolitikára. Nem teszi azonban

világossá, hogy mit is jelent a gazdaságpolitika helyes vagy helytelen volta – annyit érzékeltet csupán, hogy a „neoliberálisok” „washingtoni konszenzusra” épülő politikája nem volt helyes, míg az a „körültekintő” politika, amit a hetvenes évek közepén ő képviselt Lengyelországban, helyes és példátlanul eredményes volt. Büszkén meg is említi, hogy olyan növekedést sikerült elérnie, amit Kínáig terjedően senki másnak az európai és a volt szovjet régióban.

Ennek megítélésekor nem kerülhető meg egy rövid kitérő. A magyar gazdaságpolitikai vitákban újra meg újra fel kell hívni a figyelmet arra a közgazdasági evidenciára, hogy egy-egy év vagy néhány éves időszak gazdasági teljesítménye rendszerint nem az egyidejű, hanem a néhány évvel korábbi időszak gazdaságpolitikai döntéseinek tudható be – legyen szó akár kedvező, akár kedvezőtlen gazdasági teljesítményről. A gazdaságpolitikai döntések hatásai ugyanis rendszerint néhány éves késleltetéssel érnek be. Ha egy kormány a nyaklók nélküli költségek mellett dönt, a döntés hatásai az adott évben még csak kisebb részben jelennek meg a makroökonómiai folyamatokban, a rá következő évben annál inkább. Ha egy kormány elmulaszt szükséges reformintézkedéseket, annak hatásai még nagyobb, néhány éves késéssel jelentkeznek. Ez nemcsak Magyarországon van így. Ha Lengyelországban 1992–93-tól megindult a gazdasági növekedés, és az 1993-as kormányváltást követő néhány évben az ország gazdasága dinamikusabban növekedett, az minden bizonnyal jórészt annak tulajdonítható, hogy a korábban, 1990-től kezdődően végrehajtott stabilizációs program – súlyos áldozatok árán – javította a termelés és az export nemzetközi versenyképességét. Magyarán: amit a lengyel gazdaság 1993 és 1997 között ért el, abban nagyobb érdemei vannak Balcerowicznak, mint Kołodkónak, miként a magyar gazdaság 1996 és 2000 közötti példátlanul kedvező fejlődése sem Medgyessy vagy Járai, hanem Bokros érdemének tekinthető.

A kelet-közép-európai volt szocialista országok – köztük Lengyelország éppúgy, mint Magyarország – olyan

nyitott gazdaságok, amelyek növekedési üteme a feldolgozóipari exporton áll vagy bukik. A feldolgozóipari termékek exportja pedig akkor növelhető, ha minőségben, műszaki paraméterekben és árban versenyképesek. A Balcerowicz, Klaus, illetve Bokros által megvalósított rövid távú stabilizáció elsősorban az árak oldaláról tette azonnal versenyképessé az exportot, a privatizáció, tőkeimport és szerkezetátalakulás politikája pedig a minőség, a műszaki paraméterek, a piacra jutási lehetőségek oldaláról. A stabilizáció a versenyképesség rövid távú javításával teremtette meg a rendszerváltó országok számára a helytállás feltételeit a globalizálódó környezetben, míg a masszív külföldi tőkeimport a globalizáció kínálta lehetőségeket mozgósította a rendszerváltás eredményes végigviteléhez. Ebben az értelemben adódnak olyan stratégiai összefüggések globalizáció és rendszerváltás között a kelet-közép-európai volt szocialista országok számára, amelyek elvileg persze Ukrajna, sőt Üzbegisztán vagy Tádzsikisztán számára is léteznek, de egyelőre minden bizonnyal kevésbé relevánsak.

Kołodko fejtegetéseiben viszont a versenyképesség mint alapvető szempont nem jut érdemi szerephez. Növekedési forgatókönyveiben természetes módon felfogott termelékenységi előrejelzésekkel találkozunk, mintha a növekedésnek nem éppen az egyensúly megbomlása vetett volna gátat a kilencvenes évek közepén Magyarországon vagy Csehországban ugyanúgy, mint az évtized végén Lengyelországban (hogy azután 2002–2003-ban alighanem újra Magyarország legyen soron). Kołodko érvelésében az egyensúly mintha gyanús, csak a neoliberaisok által ajánlott, és ezért szalonképtelen kategória lenne. Holott az egyensúlyt és a növekedést éppen a versenyképesség köti össze: a növekedés akkor nem jár az egyensúly veszélyeztetettségével, ha versenyképes termékekben ölt testet. Ez régi gazdaságpolitikai alapigazság, amelyet a rendszerváltó országok friss tapasztalatai messzemenően megerősítenek.

Könyvének zárófejezetében Kołodko tíz pontban foglalja össze gazdaságpolitikai ajánlásait. Sok szép és

jót tartalmaznak ezek az ajánlások: szerzőjük állást foglal a piacgazdasági intézményrendszer tudatos építése mellett, hangsúlyozza a jogrendszer felépítését, az önkormányzati rendszer fejlesztését és a decentralizációt, a túlzott jövedelmi különbségek kialakulását megakadályozó állami jövedelempolitikát, és felszólítja a nemzetközi szervezeteket a volt szocialista országok részvételének támogatására. Vannak az ajánlásoknak fölöttébb vitatható elemei is: a közszféra mérséklésére vonatkozó igény elvetése (holott szemlátomást a nálunk gazdagabb nyugat-európai országok sem tudják ezt megkerülni), a tőkepiac liberalizálásának halasztására irányuló igény vagy az adórendszer szociálpolitikai felhasználásának szorgalmazása. Az ajánlások fő hiányosságának azonban az tűnik, hogy a versenyképesség szempontját teljességgel mellőzik.

A könyv záró soraiban Kołodko fontosnak tartja, hogy még egyszer bukottnak nyilvánítsa a „washingtoni konszenzust”, mint amiben „a világ leggazdagabb országainak a szegénységgel szembeni arroganciája” fejeződött ki, és a „rölatok nélkületek” elve valósult meg. Ismert álláspont, hogy a liberális gazdaságpolitikát nyugatról erőltették rá a volt szocialista országokra – csak éppen nem igaz. Mi itt jól tudjuk: Balcerowiczék, Klausék, Gajdarék, Békesiék és Bokrosék hosszú éveken, évtizedeken át, a tervgazdaságok tapasztalatainak elemzése alapján jutottak el azokhoz a gazdaságpolitikai elképzelésekhez, melyek szerint a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés során radikálisan szűkíteni kell az állam szerepét, egy nagy lépéssel liberalizálni kell az árakat és az importot, az átalakulásnak ezért ugrásszerűnek, ha tetszik, sokkszerűnek kell lennie, s előfeltétele a kereslet átmeneti jelentős korlátozása. Ezek az elképzelések többé-kevésbé akár egybe is eshettek a Valutaalap és a Világbank ajánlásaival – a magyar esetben fontos pontokon nem estek egybe, hiszen a washingtoni tanácsadók például nagyobb mértékű leértékelést javasoltak, ami helyett Bokrosék a vámpótlék mellett döntöttek. Általában is igaz azonban, hogy elképzeléseiket a

régió liberális közgazdaszai maguk alakították ki, s nem külföldről erőltették rájuk. Kár komoly közgazdasznan vitapartneri álláspontját ilyen módon dezavualnia, aligha szorul rá.

Öröm, ha a lengyel gazdasági élet egy fontos személyiségének gondolatait magyarul ismerheti meg a hazai olvasó. A fordító munkája ezt nagyonban segíti – kár, hogy a szöveg végére mintha már elfáradt volna, s nemcsak a milliárdot fordította milliónak, nemcsak stilisztikai hibákat ejt („megszerkesztve” lett az „alakult”-ból, 90. old. az először, másodszer, harmadszor nem fordítható ad egy, ad kettő, ad háromnak, 115., 121. old.), de értelemzavaró tévedések is becsúsznak (a GDP és a nemzeti jövedelem növekedésének azonossága kerül a teljes és egy főre eső jövedelem növekedésének azonossága helyébe, 91. old., a washingtoni konszenzus pedig nem „megállapodás”). Ezek a hibák a korábbi oldalakon szerencsére még nem jellemzőek, eltekintve attól, hogy a címben persze „A globalizáció” kellene hogy álljon, hiszen a szláv nyelvekből hiányzó határozott névelőt a fordítónak jó érzékkel kell elhelyeznie a magyar szövegben, és ez éppen a cím fordításakor maradt el.

BAUER TAMÁS

Nem haragodnánk, de hartzolnánk

SIPOS PÁL: A KERESZTYÉN VALLÁSNAK ÉS A VILÁGOSODÁSNAK EGYÜTT VALÓ TERJEDÉSÉRŐL

Kiadja, az előszót írta és a jegyzeteket szerkesztette Egyed Péter. Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2002. 84 old., 1000 Ft (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai 8.)

Az ember szeméttelmező állat – mondhatta volna Arisztotelész. Életünk manapság egyre fokozódó harc az általunk termelt szemét ellen. Szellemi életünk pedig ösidők óta tartó, soha véget nem érő küzdelem a kulturális hulladék eltakarításáért. A mai tudományos üzem mindenkit rákényszerít a meggondolatlan beszéd-

re. Még a kiváltságosok is gyorsabban írnak, mint kellene, fittyet hányva a mondásra: minden kihúzott mondat aranyat ér.

Planck szerint „piszok minden, ami nincsen a maga helyén”. A kulturális szemét akkor nem szennyezi a környezetet, ha összegereblyézzük. Ezt igyekszik szolgálni például a bibliográfus. Minden szöveg a helyére kerül egy jó bibliográfiában. A sokat fecsegők legszebb büntetése a csendes adatgyűjtés lehetne.

A magyar filozófiatörténet egyik jelentős kéziratának közreadása szintén a világ kaotikussága ellen hat: mintha egy összegyűrt papírhulladékot kismogatva újra világra hoznánk, és bárki számára olvashatóvá tennénk a benne rejtőző szöveget.

Végre! Kétszáz éves adósságot törleszt a magyar könyvkiadás, amikor kiadja Sípós Pál filozófiai esszéjét *A' Keresztyén Vallásnak és a' Világosodásnak együtt való terjedéséről...* Kezdetnének így is a könyvismertetést, de az elfelejtett filozófus megjelenésének szóló felhőtlen örömmel beárnyékolja a kiadás minősége. Mintha Benkó Samu gondolatainak furcsa beteljesedésével lenne dolgunk a harmadik évezred küszöbén: „Persze Sípósnak igazi örömet és elégtételt az jelentett volna, ha gondolatait a nyomtatott betű hordja szét és ismerteti meg szélesebb körben. Ettől kora megfosztotta, de magukat a létrejött gondolatokat nem állt hatalmában elpusztítani.” A nyomtatott betű, amely széthordja Sípós gondolatait, sikeresen el is pusztította őket. A számítógépes szövegszerkesztőn elkészült könyvet eddig nem ismert mértékben támadta meg a filológusok vírusa: a hanyagság, a felületesség, a pontatlanság. A hevenyészett és teljességgel hibás olvasatot „betűhív átírásként” adja el a Sípós szerzőtársává előlépő Egyed Péter. S mivel a szöveg tökéletesen egyedi lett, Sípóst nem is kellene feltüntetni a borítón, amit ő maga kér az eredeti kéziratban: „kész is az Iro maga nevezetlen maradni. [Egyed „betűhív” átírása szerint: nevezetben. (25. old.)]

Laponként 20–50 hiba zavarja, teszi értelmetlenné a szöveget, a vírus nem kímél se Istent, se embert, de még Kazinczy Ferencet se. „Az okát noha nem látjuk is itt mindennek,

de kétség kívül az Isten [Hiányzik: titkába] rejtetett el, és bölts okának kell lenni” (30. old.). „Könnyen lehet képzelni melj kétszeges és féltő állapotba volt az a' fiatal ember. Nem [Helyesen: a' fiatal emberi Nem] e' tájba; midön még a' természeti vad-ság nyers és az elme világosodása éretlen volna ekkor” (56. old.). „Bátorkodom ide írni, a' mit (talán a Jénai Liter. Zeitungból) vettem ki, nem critica képen, hanem csak azért, mert félek, hogy ha már [Helyesen: más] papírosra tenném, el talál hullani” (69. old.). A kisebb helyesírási pontatlanságokat (Kazinczy mondatában például eredetileg: húllani stb.) nem is említjük. Ilyenkor örülhatsz, Olvasó, hogy Sípós szövege 40 nyomtatott oldalnál alig terjedelmesebb.

Most pedig lássuk az értelemzavaró hibák sorát a kiadás oldalszámával, utána Sípós kéziratából a helyes olvasatot:

25: a' hól – a' kik;

26: *hogy alább* – leg alább; *esmérettel*, *de* – esmérettel. Itt; *mint hol* – mintha;

27: *fo sokat* – de sokat; *vége*, *természet* – véges természet; *mi légyen nem tudjuk* – mi légyen az nem tudjuk;

28: *ez után* – leg ottan; *kötne volna* – kövte ne volna; *szem*, *kéz*, *lab* – szem, kéz, s. a. t.; *végő esméretünk* – véges esméretünk; *sötétek* – sötétbe; *megoszthatatlan* – meg oszlothatatlan;

29: *szokván* – szollván; *gondolat*; *e mi légyen* – gondol; *de mi légyen*; *ki be*; *is* – és; *magával és* – magával e';

30: *figyelmesség* – figyelmetesség; *miért* – mint; *kisarjasztatott* – kiterjesztett; *szinről színre látunk*, *de* – színről színre látunk, és személj szerint esmérünk; *de*; *ő maga* – ő a' maga;

31: *Az Összességnek kezdete végezet nélkül, az ember.* – Az Istenségnek kezdete végezet nélkül, az Ember.; *tornyosodik* – kotsosodik; *bé hatolva* – bé hálolva; *állapotban* – állapotba; *esik* – esék;

32: *kötelesség* – böltsesség; *istenök* – értenök; *akarnánk és* – akarnánk e'; *már* – más;

33: *tiltónak fa* – tiltando fa; *soha* – soká; *bimbokká* – bimbokkal; *fogyasztani* – szaggatni; *tseleksszük is* – tseleksszük e';

34: *nálam lett* – nékem kell; *magának* – magával;

35: *én magam* – a' magam; *rajtam áll lelki-esméretet tsinálni* – rajtam áll abból lelki-esméretet tsinálni; *meljről* – meljtől; *mire ha kegyelem által egyesülünk a' belső ember szerint járunk* – mert ha kegyelem által egyesülünk a' belső ember szerint Istennel;

36: *A mi képzeletünk ötlet meg képesíteni* – A mi képzeletünk ötlet meg képesítné;

37: *másképpen* – imé éppen; *?????lag* – mulolag; *alázatos imádságok*, *hogy Isten előtt kedvesek légyünk* – ahítatos imádságok; *de mindezeknek*, *hogy Isten előtt kedvesek légyenek*;

38: *egyben* – egyszer; *A gyarloság köt ugyan a' hívekkel* – A gyarloság köz ugyan a' hívekkel;

39: *szint* – szent; *hozhat* – akarhat; *tudnillik a Valásban némelj állításokvolnának* – tudnillik mintha a' Vallásban némelj állítások volnának; *leli* – lelki; *mái* – más;

40: *nyomán* – nyomát; *Az vagyon az a' mélység* – Itt vagyon az a' méjség;

41: *számot nem rakohatunk* – számot nem tarthatunk; *mi egy fontolást* – meg fontolást; *ezzel a' környülállásal* – ezek a' környül állások; *De mi egyéb is lehet* – De mi tzel is lehet; *is* – és; *Mig* – Még; 42: *sirathattyuk* – sért-hettyük; *hirtelen* – hitetlen; *mindig távozunk* – mind addig tsak távoznak; *kinek lehet* – ki nem lehet; *nem törvényessék azontul* – ne is történyeknek azontul; *lelke szerint szokok én* – Lelke szerint szollok én;

43: *igazi rendelést* – Isteni rendelést; *érzi* – érti; *árthatunk így másnak* – árthatunk egy másnak;

44: *Isten se szolihat* – Isten se szánhat; *intézik a' gonosz ember* – intetik a' gonosz ember; *jo ohatat* – jo akarat; *igazságában* – igazgatásában;

45: *voltával* – voltárol; *terhét el vethetné* – terhét el vethetné; *mind* – nints;

46: *egy szem törvény esetbe* – egy szem fővenyetske; *vérszomjasabb* – bizonyosabb; *wagon* – vagyon; *el ??? tozza* – el intezze; *világátal szerint* – világát a' szerint;

47: *személjként* – személjenként;

48: *ő tzel* – ő tzelja; *boldogulása* – boldogsága; *mértéke rajta* – mértéke nem találthatik rajta;

49: *???????????* és – fekvését 's; *ámít az Isten* – a' mit az Isten; *A ki szereti az Istennek urságát* – A ki keresi az Istennek országát;

50: *kiívni* – bé vinni; *Isten Szottyai vagyunk nem a világéi.* – Isten Sze[n]ttyei vagyunk; nem a' Világéi.; *Innen támadnak a hasonlóságok mi köztünk* – Innen támadnak a' hasonlóságok mi köztünk; *épül sokszor amaz* – épül sokszor az igasság heljett amaz; *egyebekel vagyunk* – egyebek el vagyunk;

51: *menekelőtte haragodnánk* – menekelőtte hartzolnánk; *tartsunk érni* – tartsunk e' mi; *templom rendjébe* – természet rendjébe; *tetszerüleg* – tetszhetőleg; *fiszeretetet* – tiszteletet;

52: *képzelet* – tisztelet; *szirének* – szivének; *egyedül* – egyesül; *pirkata* – pitvara; *szokott* – szollott; *máig* – mi is;

53: *pogányon* – szegényen; *gondviselő sem* – gondviselő szem; *érzenök* – értenök;

54: *fel támadtatott a' krisztusbann* – fel támasztatott a' Kristusban; *De imé, ha magunkat szeméjként tekintjük, mi vagyunk mint embernek fiai azok, a' kik Sz-től származtunk, és bünbe születettünk.* – De imé, ha magunkat szeméjnként tekintjük, mi vagyunk azok, a' kik mint embernek fiai testtől származtunk, és bünbe születettünk.; *el botsátkozott* – el botáttatott;

55: *hizelkedünk* – kételkedünk; *hirdettek* – hintettek; *legfőképpen* – belső képpen; *elvezett* – el rejtett;

56: *használjátok* – tartásatok; *oktalanság* – Artatlanság; *Még* – Mig; *el rejtezett erő* – el rejtett erő; *Tudniillik az Istenbe még tsak a' természetes urat látták, de a' lelkeknek Attyát nem mérték.* – Tudniillik az Istenbe még tsak a' természet urat látták, de a' lelkeknek Attyát nem esmérték.;

57: *világ tsodái* – világosodás; *????tisztelettel* – fiui tisztelettel; *idáig* – ideig; *Szabadságnak* – Szabadulásnak; *Eljött a' Szabadság, mey vonzotta a' halált, ördögöt és poklot.* – El jött a' Szabadító, meg rontotta a' halált ördögöt és poklot.; *engedi* – ereszti;

58: *köt* – köz; *szeretni* – hitetni; *Márháját* – Mátkáját;

59: *hajdan* – készen; *érezzük* – értyük; *mit látásunk* – mi látásunk; *zárva* – hátra;

60: *akart* – akarat; *valami* – valamig; *érzékek* – érzések; *részek* – rétek; *nyereség* – nyersesség; *hogy sulyosabb* – leg sulyosabb;

61: *foljtato kapots* – foglaló kapots; *igy pont* – viszont;

62: *a' nagy* – a' maz; *egésztől* – eséstől;

63: *érezzük* – értyük; *Isten fénybe* – Istenségbe; *tudatlanságára* – ártatlanságára; *ki teljesedik* – bé teljesedik;

64: *enyészeltetik* – engeszteltetik; *hasonlatosképpen a' Krisztushoz* – hasonlatos lészen a' Kristushoz; *kérnünk* – hinnünk;

65: *Multtára* – Multtért; *ujak* – tsak;

66: *lakozik* – lakozzék; *ama* – a' ma;

67: *már* – mit; *világon meg itéli* – világot meg itéli; *hiszen* – lészen; *féreg, melj meg nem köt* – féreg, melj meg nem hol;

68: *vége, természetünk* – véges természetünk.

Nem teljes felsorolásunk végén a fájó helyesírási hibák közül a leg súlyosabb: gyakrabban írja kisbetűvel az Isten szavunkat e kiadás, mint azt egy keresztényen professzor tenné. A fölösleges és hibás lábjegyzetek helyett pedig inkább a Kazinczy-féle pár sor elé kellett volna valami magyarázó szöveget írni.

A filológusok vírusa megtámadta még az Akadémiai Könyvtár Kézirat-tárának jelzetét is (4.r.125.sz. – 4.r.31.), talán, hogy az áruló nyomokat eltüntesse, s az ellenőrzés elől megpróbáljon elrejtőzni.

Végül megemlítjük, hogy akik elke-seredtek volna, ne szomorkodjanak: csak ez a „betűhív” kiadás hiszi, hirdeti magáról, hogy ő volna az első. Ez a másik oka, hogy nem a „Végre!” a kezdő szavunk. A valóban betűhív, s valóban első kiadáshoz utasítjuk a Sípós iránt érdeklődőt: A' Keresztényen Vallásnak és a' Világosodásnak együtt való terjedéséről. [Az írás, szerzője – Sípós Pál – szándéka szerint névtelenül jelent volna meg.] In: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából.* Válogatta és szerkesztette: Várhegyi Miklós. Comitatus, Veszprém, 1994. (Pannon Panteon, 11.) 7–40. old.

Leslie Bodi: Literatur, Politik, Identität – Literature, Politics, Cultural Identity

ÖSTERREICHISCHE
UND INTERNATIONALE
LITERATURPROZESSE

Röhrig Universitätsverlag, St. Ingbert,
2002. 602 old.

Ha igaz, egy neves emigráns, aki a zsidóüldözés miatt kényszerült elhagyni Németországot, azt felelte az obligát vigaszra, hogy a tudománynak nincs hazája: de a tudósnak van. Bodi László, akit Magyarországon kívül mindenütt, elsősorban Ausztriában és Ausztráliában Leslie Bodinak hívnak, biztosan nem ezt felelte volna, sőt valószínűleg ő már a vigasztalásra szánt mondatot se váltotta volna ki. Ezzel semmi esetre se kívánnám kétségbe vonni, hogy különleges kötelék fűzi Magyarországhoz. Mióta hazája újra számon tartja a tevékenységét, volt rá alkalm, hogy elbeszélje az életét (Király Edit: Beszélgetés Bodi Lászlóval. *Mozgó Világ*, 2003. 6. szám, 87–97. old.), és a szavaiban máig is érezhető, milyen nehezen szánta rá magát 1957-ben a kivándorlásra – éppen, mert volt mit elhagynia, és nemcsak a mindenkinek megadott embereket és emlékeket, hanem egy szokatlanul határozott profilú tudományos pályát is. Hozzáfűzöm (mivel nem köztudomású), hogy kevesen tettek a magyar emigránsokért annyit, mint ő, az eminenciás, aki három, azóta világhírűvé vált Lukács-tanítvány ausztráliai földre érését előkészítette; és hát a beszélgetésben egyáltalán nem titkolja, mennyire fontos számára az újra megtalált kötelék. Ami pedig mindennél fontosabb: életét és életművét mindig is azzal határozta meg, hogy három, illetve négy nagy „olvasás”-korszaknak volt résztvevője és tanúja, vagy az életben, vagy a tudományban, de hát egy tudósnak a kettő min-

dig is egy és ugyanaz: a jozefinizmusnak, az 1945 utáni ígéretnek, a berlini fal leomlását követő változásnak, illetve az 1958 utáni tudományos fellendülésnek, amelyet Ausztráliában a szputnyiksokk váltott ki. Ekként viszont már nagyon is érthető, ha az előbb idézett beszélgetésnek s még inkább egész életművének a tanúsága szerint ő a konfliktust egészen másképp élte meg és gondolta át, mint az anekdotabeli tudós, elsősorban azért, mert ő éppenséggel korrelációt lát ott, ahol sorstársa ellentétet. Úgy véli, azért ismerhette fel azoknak a karakterét, akiket és amiket tudománya tárgyául választott, mert maga is „hazátlan” sorsot élt meg – a jelzót nem tőle idézem, de nem is a Bismarcknak tulajdonított, magyar fordításában különösen perfid szintagmából („hazátlan bitangok”), hanem Lukianosztól, aki szerint az igaz történetírás feltevéle, hogy a szerzőnek, akármilyen eredetű is, „mint hazátlan idegennek (*apolisz*) kell írnia”. (Lukianosz: *Hogyan kell történelmet írni*. Ford. Kapitány István. In: *Összes Művek*. Magyar Helikon, Bp., 1974. I. kötet, 610. old.) Lehet, hogy fiatalkorában, a milánói évekkal meg a budapesti Reichsdeutsche Schulével Bodi László a szokásosnál kicsit látványosabban eszmélt rá a közép-európai zsidó értelmiség létének és érdeklődésének mindenkor *apolisz* vetületére, míg nem aztán a munkaszolgálat a Kárpátokban e vetület katasztrófális megjelenésére is megtanította. Akárhogyan is, pályája kezdetén, amikor Magyarországon még a klasszikusoknak is csak egyféle kánonja létezhetett, ő Georg Forster és Heine műveit adta ki, illetve róluk írt tanulmányokat, a *Faust* második részéhez írt jegyzeteket, és egy Brecht-drámát fordított – négy névből, illetve műből aligha lehet az *apolisz* klasszikusok karakteresebb ellenkánonját kialakítani. Aztán, ismét csak máig is érzékelhető csatlózással az 1956 tavaszán megkezdődött megújulás szörnyűsége vége miatt, 1957-ben kivándorolt Ausztráliába – nem ok nélkül idézi könyvében is, tanulmányaiban is többször Roger Bauer nagyon erős szintagmáját a „traumatizált jozefinizmusról”. Miként megtudjuk tőle, sok más mellett Kleist és Nestroy is

meditált azon, hogy Ausztráliába menjen-e (az ember azt hitte volna, hogy a két szerzőnek nemhogy a gondolataik nem közösek, de tulajdonképpen egyetlen szavuk se); Bodi László pedig, aki egyébként minden írásában, tehát az önéletrajziakban is visszafogottan és tárgyyszerűen fogalmaz, egyik emlékezésében mégis megenged valamelyes pátoszt, amikor átveszi Paul Hatvani (egy 1939-es emigráns) szójátékát: „Úgy döntötünk, hogy Ausztráliát választjuk *as our destination, as our destiny*.” (91. old.) (Igaz, egyik tanulmányában megint csak idézi Nestroyt is: „A sors végül is egy hivatalnok” [274. old.], aki nyilván ülhet a császári kamarillában is, a canberrai Immigration Office-ban is.)

Ebben a kötetben, amelyben körülbelül az utolsó húsz év legfontosabb írásait gyűjtötte egybe, van néhány, a *destination* ország iránti lekötözöttségéből írt tanulmány – mind hagyományos és fontos germanisztikai, illetve komparatistikai felmérés (például Cook kapitány utazásainak fogadtatásáról a német irodalomban vagy az ausztráliai német nyelvű irodalomról), de nem több annál (67–126. old.). Más tanulmányok azonban azt tanúsítják, hogy sokkal mélyebb és ugyan csak egyénien átélt s átgondolt indítékokból a *sorsát* választotta. Ausztrália volt az a hely, ahol életműve nagy témáját, a jozefinizmus elemzését kidolgozhatta, vagyis ahol teljes tudományos fegyverzetel átgondolhatta és elmondhatta, amit az újkori Ausztria arculatát meghatározó évtizedről és távolabban az újkori, többé-kevésbé Budapesttől a Rajnáig terjedő Közép-Európáról gondol. Némely cikkében és egyik beszélgetésében (Balogh Ernő interjúja: Egy multikulturális társadalom tagja vagyok. *Kritika*, 1996. 5. szám, 30–33. old.) még arról is meggyőz, hogy olyan kérdésfeltevések tengelyén, mint az ország bizonytalanná vált helyzete egy nagy birodalomban, az újra meghatározandó nemzeti identitás, a populáció sokfélesége, a kultúra idő- és térbeli, valamennyire nyelvi diszkontinuitása („belső kétnyelvűség”, 352. old.), nem irreális a két társadalomban hasonló kérdésfeltevéseket felismerni, vagyis a két társadalmat egymásból megérteni.

Különösen, ha az elemző még valami mást is ismer: ha II. József nevezetes „nyelvpátensét”, a hozzá kapcsolódó szabályrendszert, illetve az ellene forduló nyelvi paródiákat olyan tudós elemzi, aki Budapestről kivándorolva, a hajón Orwellt olvasta (15. old.); így már nem meglepő, hogy az ezt taglaló alfejezet (328–388. old.) ezt perspektívájában végül nemcsak Mozartot, hanem többféle összefüggésben az NDK-t is említi.

Tematikusan a kötet világosan tagolt. Az első rész tanulmányai a német–ausztrál komparatistikai kérdésekkel foglalkoznak, majd a Heine-tanulmányok következik és (igen, bármiféle törés nélkül) hozzájuk kapcsolódva elemzések a német identitás és különösen az NDK-identitás köréből, majd a két középponti sorozat a jozefinizmus általános jellegéről, illetve egyes vonatkozásairól. Ennek nyilvánvaló folytatásai a legújabb idők osztrák kultúrájának és néhány különösen fontos írójának szentelt elemzések (Bernhard, a Bécsi Kör) – és végül önéletrajzi beszélgetések, amelyek természetesen mind ugyanebben a félreérthetetlenül egységes gondolatkörben mozognak. Mondjuk ki mindegyiknél: néha bizakodóbb, gyakran rezignált perspektívában, Bodi László mindig rebelliset gondolt, de ezen belül legerősebben egy békés rebellió lehetősége foglalkoztatta, annak sokat ígérő fényével és problematikus árnyával. Leplezetlen malíciával idézi ugyan Beethoven mondatát: „Én azonban azt hiszem, hogy amíg egy osztrák még megkapja a barna sörét és a kolbászt, nem fog fellázadni” (*Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung*. 2., bővített kiadás. Böhlau Verlag, Köln–Wien–Weimar, 1995. 419. old.), de mégis, egész életművét meghatározó érdeklődéssel, sőt talán bizonyos rokonszenvvel elemzi, hogyan jött létre az eleve nem forradalminak szándékolt változás sajátosan osztráknak mondott képződménye; nyilván, mert éppen a forradalom poétái igen hamar a drámai változás iszonyú veszélyeit megértették vele. A pályája elején, 1953-ban elérte, hogy megjelentethessen egy Georg Forster-válogatást (Georg Forster: *Válogatott írásai*. Ford. Fónagy Iván. Művelt Nép, Bp.,

1953. 261 old.). A cenzorokat nyilván elragadtatta, hogy a kommunista mozgalom eddig nemigen ismert előfutárának műveit adják ki, és az persze kétségtelen, hogy Forster 1792-ben csatlakozott a mainzi jakobinusokhoz. De azért, ahogy ezt a hajdani válogatásból, illetve a hozzá kapcsolódó, de már 1959-es cikkből meg lehet érteni (29–54. old.), semmi esetre sem volt prekommunista, hanem egy mindenkitől eltávolodott, részint különösen következetes, részint különösen kritikus felvilágosult rebelis. Néha írásaiban is igen messzire ment (sokféle utazása után elszörnyedve adott számot a gyarmati rabszolgaságról és az európai nyomorról is), és tetteiben néha még messzebb, amennyiben (ha nem is aggályok nélkül) elfogadta, hogy a világmegváltó eszmét a hódító hadsereg mainzi jelenlétének köszönhetően terjessze, sőt azt szerette volna, ha a többé-kevésbé általa körülhatárolt Német Rajna-vidék Választófejedelemség Franciaországhoz csatlakozna. Ezt még hivatalosan elő is terjesztette Párizsban (amiért is hazaárulónak neveztek); viszont magát az eszmét sok kétellyel övezte, eleve nem bízott abban, hogy a világot (például Kant módján) egységes spekulatív rendszerben meg lehetne magyarázni (a tájak sokféleségeért rajongott, s a természet fejlődésében is sokféle elvet vélt felismerni), és végképp nem hitt az emberiség civilizáció előtti, majd esetleg forradalom utáni, csodálatos közösségében – egyszerűen azért, mert túl sokat látott, túl sokat olvasott és aztán írt is arról, hogy mennyire különböző formákban folyik a földi lét például a lengyel királyságban vagy a pápuák földjén (apjával együtt elkísérte Cook kapitányt is egyik útján, s ő fordította németre a világutazó ausztráliai útikönyvét.) Akárhogy olvasták is azonban akkoriban Forster forradalmi mámorának szövegeit, nagyon hamar félreismerhetlenné vált, mi foglalkoztatta Bodi Lászlót ebben a különös alakban (akinek számos kisebb irodalomtörténetben a neve sem szerepel): nem maga az eszme (életrajzi írásaiban többször elismétli, hogy nem próbálta követni se annak idején Lukácsnak, se később Lukács tanítványainak a fejtegetéseit), hanem az eszme min-

denkori, kényszerűen lefokozott és kényszerűen sokféle, alkalmasint kalandos alakváltozatai. Ebben az időben kezdte el a felvilágosító eszme egyik ugyancsak különös alakváltozását, a jozefinizmust is kutatni. Továbbá megjelentetett egy Heine-antológiát is (*Heine napjai*. Ford.: Fónagy Iván. Művelt Nép, Bp., 1956. 290 old.), amelyet talán már akkoriban, az óvatos desztalinizáló „olvadás” éveiben is helyesen olvastak. Ma is újra ki lehetne adni, Heine képe hiteles és megrendítő, a költő minden vonzó vagy zavaró esetlegességével és minden esetlegességében is megjelenő, kikezdhettelen szellemével. Bodi semmiképpen sem arra törekedett, hogy elfedje Heine forradalmi szavait, ezek azóta is lenyűgözik, több tanulmányt szentelt a „frondeur” költő ideológiájának és (mint feltárja) helyenként ugyancsak meghökkentő képzetek; de azt mutatta meg hajdanán a szemlélyben is, a műben is, hogy Heine túl sokat érzékelt, látott és tudott (alkalmasint messze előre a jövőbe: még azokat a sorokat is közli, amelyekben megjósolta és fájdalmasan jóváhagyta a „komor képpromboló” kommunisták elkövetkező uralmát) ahhoz, hogy ne ismerje fel az eszmék mindenkori inhereus konfliktusát – épp ezért erősek és meghökkentőek a szavai. A mostani kötetben három tanulmány foglalja Heinevel (141–189. old.), kettő a költő gyönyörű vallomásait és vitriolos kételyeit elemzi (nem állom meg, hogy ne idézzem az utóbbiak köréből ezt: „Egy köztársaságban egyetlen polgár se írjon jobban, mint a másik. Egy igazán demokratikus kormánynak nemcsak a sajtó szabadságát kell kimondania, hanem a stílus egyenlőségét is”), a harmadikban pedig azt mutatja ki, hogy az életmű egyik vezérmotívuma a „fejtelenség” (*kopfflos*) jelző, illetve határozó, annyira, hogy saját maga lefejezését is gyakran beleírta. A három cikk útmutatását követve valaki neki is foghatna egy, mondjuk, 350 oldalas könyvnek világkép és képzelet kapcsolatáról Heine életművében. (Közbevetve megjegyzem: Bodi egész pályájának jellemzője, hogy bár tekintélyesen sokat írt, sokszorosan többet inspirált: létrehozta a Monash University mindenütt számon tartott Germanisztikai Tanszé-

két, ahol a munkatársak szerint még a nyelvészeti értekezések egy része is az ő ötletéből született; továbbá, mert akár kutatásait, akár nyugtalan temperamentumát követve, amikor csak tehette, Európában, leginkább Bécsben töltött heteket-hónapokat, és mindenütt voltak tanítványai.)

1957-ben következett tehát az emigráció, és húszévi kutatás után, 1977-ben megjelent a főmű, a békés rebellió jozefinista változatának krónikája, a *Bécsi olvadás*. Főmű abban az értelemben is, hogy alapkönyv, a korszak minden szakértője okvetlenül ismeri; és abban is, hogy Bodi minden későbbi lényeges tanulmánya az itt felismert problémákat taglalja tovább. Ő maga bevezetőjében „pozitivistá” műnek ítéli. Annyi igaz, hogy Bodi nem paradigmákban gondolkodik, filozófiatörténetileg végképp nem, de a saját diszciplínájában sem; és az is igaz, hogy akár tíz további monográfiára való anyagot dolgoz fel, mutat be vagy említ röviden, esetleg csak a jegyzetekben egy olyan területről, amelyet akkoriban csak nagyon szórványosan ismertek: regényeket, drámákat, rendeleteket, röpiratokat, bírósági eseteket, újságcikkeket, a császár feljegyzéseit, s közben még mindezeknek az irományoknak a politikai és szociológiai vonatkozásaira is kitér. A könyv azonban semmi esetre sem mérhetetlenül sok adat, illetve adatszoport jól elrendezett közlése; hanem egy különleges, kicsit bizarr eszme- és irodalomtörténeti konstelláció bemutatása, amelyik véget is ért aztán II. Józsefnek és a közvetlen utódjának a halálával – a két császár egészségi állapotának véletlenjein túl leginkább azért, mert a szellem, amelyet okos uralkodással terjeszteni és egyszersmind korlátozni is véltek (de II. József például még a szemlélyét illető szemtelen paródiákat is megengedte), XVI. Lajos lefejezésével megmutatta, hogy mire képes (292. ssk. old.).

A későbbi cikkek szemszögéből a könyv két alapvető kérdést vet fel: mik ennek a különleges konstellációnak a meghatározói, és mennyire érvényesültek a térség további történelmében? A történetírás újabb teóriái szerint ez egyazon kérdés két vetülete. A térséget Bodi szembeállításokkal határolja le. Egyrészt szembeállít-

ja a kortárs Franciaországgal, amelynek eszméi itt is hatottak, de semmi esetre sem olyan radikális formában, mint az ottani politikai és szellemi életben – ehhez hívja segítségül a „nem egyidejű egyidejűségének” (*Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*) fogalmát. (Mint körülbelül mindenki, ő is Ernst Blochnak tulajdonítja e fogalmat; nem felesleges megjegyezni, hogy Wilhelm Pinder művészet-történész alkotta, aki egy akkoriban nagy feltűnést keltő s máig számon tartott, többször újra kiadott könyvében ennek segítségével lépett túl a homogén korstílusok lineáris leírásán: Wilhelm Pinder: *Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas*. Seeman, München, 1928.) Másrészt pedig szembeállítja a sok kicsi és protestáns fejedelemségre szétaprózódó Németországgal, ahol a filozófia és a tudomány akár kényszerűen is, de autonóm és tökéletes építményekhez jutott el, míg a katolikus és erős államiségű Ausztriában még a felvilágosodás fejlődéshite is összekapcsolódott Isten és a dinasztikus monarchia szolgálatával, s így csak csekélyebb értékű alkotásokat tudott létrehozni. Kérdés, hogy ez a második indoklás meggyőző-e (ma szkeptikusabbak vagyunk az ilyen típusú, Hegel–Marx–Diltheyre visszamenő leírásokkal szemben, amelyek a történelemben bekövetkezett – például művészi – eseményeket szükségszerűvé teoretizálják), de a következménye elvitathatatlan. A felvilágosodás kori Bécsben az államnak egész más volt a jelentősége, mint mondjuk Weimarban. Bodi joggal ismeri fel ebben Adorno tételének erős és speciális megvalósulását, mely szerint a felvilágosodás dialektikájában a feudális világ demisztifikációja a modern állam misztifikációjához vezet (262. old.). Az is elvitathatatlan, hogy így módon a korszak gondolkozását meghatározó alapellentét felismerhetetlenül letompult; Bécsben sokan nehézségek nélkül összeegyeztették a katolikus egyházba és a világi történelem racionális fejlődésébe vetett hitüket (366. skk. old.), és gyakorlatibb szinten államihivatalnok-létüket a kritika szellemével (269. old.). Elsőként maga a császár, aki egyik nevezetes rendeletében (amelyben

megtiltotta, hogy uralkodásának mostani állapotában már szobrot emeljenek ki) poétikai lendülettel beszélt önnön hivatásáról és arról a jövőről, amikor a „felvilágosodással” már létrejött, illetve ő már létrehozta a vallás és a polgári törvények „egységét” (*Tauwetter*, 160. old.); de hasonlóképp a megszámlálhatatlan gúnyirat szerzői is, akik közül a legradikálisabbak kényszerűen bohócruhát öltöttek, hogy elmondhassák kételyeiket a császárilag szabályozott szabadság értékét illetően; de magának az eszménynek a furcsasága nekik se tűnt fel, ez volt a bécsi konszenzus, amit elfogadtak (249–321. old. és *Tauwetter*, 3. és 5. fejezet). Nota bene! legtöbbjük hivatalnokként dolgozott, miközben például büszke cinizmussal hirdette, hogy „a kultúra és a felvilágosodás éppúgy fertőző, mint a pestis és a himlő” (*Tauwetter*, 191. old.), vagy éppen elkeseredetten arra panaszkodott, hogy csak annyi szabadságot lát, amennyit egy rab háromszoros ablakrács mögött (264. old.). Egy helyütt (228. old.) Bodi utópikusnak nevezi „eszme és hatalom” összekapcsolásának eszményét (mindenesetre, talán nem véletlenül, egy angol nyelvű cikk még fokozottabb távolságtartásával). Amikor aztán ez a konszenzus mindkét oldalról egyre inkább kétségessé vált, amennyiben a kritika magát a rendszert vette célba, a rendszer viszont már a „konstruktív” kritika következményeitől is félt, véget ért az „olvadás” (203. és 264. skk. old., *Tauwetter* utolsó fejezet). Egy 1794-ből származó, mesésen példászerű rendelet szerint: „A külföldieket, akik azzal az ürüggyel, hogy művészek, az országban mindenfelé vándorolnak, azonnal ki kell utasítani, mihelyt megjelennek a határon.” (*Tauwetter*, 438. old.) Monográfiájában, de a hozzá kapcsolódó cikkek nagy részében is elsősorban ez foglalkoztatja Bodit: a konszenzuális eszmény sorsa, széles és sokféle érvényesülése, majd megszűnte még csak nem is hatalom és szellem („*Geist und Macht*”, így, németül, ugyanabban az angol cikkben) között, mert hiszen a kettő egymásba keveredett, hanem mintegy a jozefinista társadalom hatalmi és értelmiségi funkciói között. Elemzései

nem is a sokszor dilettáns, néha szó-rakoztató művekre és esetekre koncentrálnak, hanem az ugyancsak egyedi eszményt és összképet rekonstruálják. Nem lenne viszont érdektelen Bodi felfogását a jozefinizmus egy másik emigráns szakértőjének, Fejtőnek a felfogásával szembevetíteni (Fejtő Ferenc: *II. József*. Atlantisz, Bp., 1997), aki alig foglalkozik az elképzelés konszenzuális vetületeivel, mivel azt eleve és lényege szerint ön-ellentmondásosnak tartja. Ezért aztán elsősorban Nagy Friggyessel vonja párhuzamba II. József alakját, annál inkább joggal, mert hiszen a trónörökös közismerten csodálta a porosz királyt (értsd: két borzalmas háború győzelmes hadvezérért és Voltaire barátját), sőt vele osztotta fel Lengyelországot (úgy, hogy a Habsburgoknak jutott az oroszlánrész, majd elszörnyedt azon, milyen nyomor uralkodik újabb alattvalói körében). Uralmában egyszerre akart érvényesíteni abszolutizmust és liberalizmust, bürokráciát és katonai szellemet – ami nyilvánvaló lehetetlenség, kivált egy oly mértékben multietnikus birodalomban, mint a Habsburg Birodalom már akkor is, és még inkább, ha a császár nem is érzékeli felvilágosult állameszményének különlegesen erős belső problematikusságát – II. József türelmetlen természet, betegsége és korai halála már csak látványossá tette, hogy az elképzelés eleve bukásra ítéltetett. Általánosabban: Fejtő egyáltalán nem hisz a nevezetes „felvilágosult abszolutizmus” bárminő tartós lehetőségében, szerinte az vagy alkotmányos monarchiához, vagy zsarnoksághoz kell hogy vezessen; talán nem is zárja ki, hogy egy ideig valóban konszenzuális értékkel hatott – de nem ez érdekl. (Rég nem hisszük már azt, hogy egy kornak csak egyféle történelme volna.)

Bodit viszont leginkább ez érdekl.; és ennek a továbbélését ismeri fel abban is, hogy az 1980. évi II. József emlékkiállítás nem Schönbrunnban, a Habsburgok rezidenciáján rendezték, ahol ugyanakkor Mária Teréziára emlékeztek, hanem Melkben, az egész tájat uraló, hatalmas barokk apátságban (469. old.). Walter Weiss, akire kedvvel hivatkozik, nyilvánvaló-

an ugyanezt, de határozottan pozitív hangsúllyal, „az ellentétek egyensúlyának” nevezi, és e képletet nem habozik minden dimenzióban érvényesíteni, jellegzetesen osztrák lenne ezek szerint például a „halálhoz fűződő szoros kapcsolat” és „a kegyelembe, illetve a természetbe vetett bizalom” egyidejűsége, pontosabban mindenkor időtlen, közös megjelenése is (403. old.); kevésbé fogalmi szinten, de ilyesmit gondolhatnak azok is, akik váltig ismételtetik, hogy Ausztria „a boldogok szigete”. Azok pedig, akik hamar úgy ítélnék, hogy egy ilyen kompromisszum utópiája eleve csak korlátozott értékű irodalmi műveket ihlethet, gondoljanak az érett Hofmannsthal életművére, aki tudatosan ennek a művészi igazolására, illetve kiteljesítésére törekedett. Egyik, 1922-ből származó, különösen jellegzetes eszmefuttatásában Hofmannsthal még a pszichoanalízist is „predesztináltan” bécsi elméletnek mondja, mivelhogy Bécs mindig is *porta orientis*, Európa Keletre nyíló kapuja volt, ahol is a földrajz és a tudatalatti „titokzatos birodalma” ugyanazt jelenti; így tekintve már nem meglepő, ha Hofmannsthal ugyanebben a bekezdésben az elmélet sikerét a bécsi operett világhódító útjával állítja párhuzamba (Wiener Brief II. In: *Gesammelte Werke, Reden und Aufsätze II.* Fischer, Frankfurt am Main, 1979. 195. old.). És semmi esetre sem kell azt hinni, hogy ebből a nézőpontból csak valamilyen hazug felszín írható le. Egy meglepő, de végül igen meggyőző könyvben, Moritz Csáky megmutatta, hogy az összképlet érvényesen leírható az „operett” tengely-fogalmával (*Az operett ideológiája és a bécsi modernség: kultúr-történeti tanulmány az osztrák identitásról.* Európa, Bp., 1999); Bodi és Csáky okkal hivatkozik egymásra. Persze mások ugyanezt negatív hangsúllyal értékelik. Hogy a nagy szerzőknél maradjak, Rilke Ausztriát „krónikussá vált átmenetiségnek” vagy éppen „zsibárus kiárusításnak” nevezi leveleiben (Sidonie Nadherny von Borutinhoz írott, 1912. március 8-i levelében, lásd *Briefe zur Politik.* Insel, Frankfurt am Main, 1992. 78. old.; illetve 1920. július 5-én, in: *Briefe an Nanny Wunderly Volkart.* Insel,

Frankfurt am Main, 1977. I. 261. old.), Musil pedig úgy ítél, hogy a neves „bécsi modernség” „egész közössége csak annyi volt, hogy sok ember állt ugyanazon lyuk, ugyanazon semmi körül” (*Prosa.* Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1983. 662. old.); nyíltan rá utalva, egy mai publicista, Robert Menasse, „a tulajdonságok nélküli ország” képletéhez jut el egyik nevezetessé vált pamfletjében, mivelhogy az örökös vagy-vagy és sem-sem jegyében még a felségelek értelméről és értelmetlenségéről sem tudnak dönteni (Robert Manesse: *Das Land ohne Eigenschaft. Essay zur österreichischen Identität.* Sonderzahl, Wien, 1993). Soha jobb példát annak illusztrálására, gondolhatnánk, hogy a történelmet képtelenek vagyunk másképp, mint a mindenkori események és a kor szempontjából transzcendens rendszerben leírni – jó okkal híressé lett elméletében ezt nevezi Koselleck „az elmúlt jövő” szemantikájának. Koselleck ezt a példát is szívesen fogadná, de éppen annak illusztrálására, milyen könnyen lehet akármilyen irányban visszaélni az elméletével, illetve a történelemmel. Ő ugyanis nem győzi hangsúlyozni, hogy a kauzalitás értékét problematikusnak tartja a történelemben, az események és konstellációk egyértelmű emblematiszmus értékét pedig határozottan elutasítja. Azok számára, akiknek Koselleck gyakran elismélt figyelemzetése nem elegendőek, íme két valószínűtlenül tökéletes példa Bodi pályakezdésének korából és témaköréből. Az első: egyik legendás bekezdésében Heine megjósolta, hogy a német filozófia majdan olyan viharhoz vezet, „amelyhez képest a francia forradalom ártatlan idillnek látszik” (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland.* In: *Heines Werke in fünf Bänden.* Aufbau, Berlin und Weimar, 1974. V, 148. old.), amit igen gyakran szokás idézni, de mi bizonyítaná, hogy Heine valóban azt próféciálta, ami a faszizmussal bekövetkezett? A második: egyik, kétségtelenül az „elmúlt jövő” elve szerint strukturált gondolatmenetében Lukács azt állította, hogy Lenin és a Nagy Október, vagyis az 1917-tel beteljesülő fejlődés perspektívájában lehet megérteni, miért „magasabb

rendű” Puskin életműve, mint Goetheé (Puskin helye a világirodalomban. In: *Világirodalom.* Gondolat, Bp., 1969. I. 217–242. old.) – ezt nem is érdemes kommentálni. Valószínűleg az ilyen gondolatmenetek is hozzájárultak ahhoz, hogy Bodi minden írását szigorúan tárgyközelben alapozza meg. Pedig, ismétlem, semmiképpen sem az adatfeltárás az igazi célzatuk – hanem az „olvadás” és ezen belül elsősorban az osztrák többféle olvadás már természete szerint is nehezen rögzíthető történelmi képződményének minél pontosabb megragadása. Így viszont leginkább az ő elemzéseiben ismerhetjük fel Koselleck elméletének érvényét – és éppen azért, mert *nem* választ a szélsőséges beállítások között. Egyetlen, de különösen jellegzetes példát idézek. A könyvében a szorosán vett irodalomról szóló fejezetnek a tárgy által közvetlenül meghatározott központi kérdése az, miért kellett a rendszer kritikájának nyelvi paródiákban megfogalmazódnia. Ennek az ideológiailag egységessé tett kérdésnek a jegyében mutatja be a broszúrák, a drámák, a regények, az aforizmák, illetve a nyíltan parodikus értekezések sokaságát. Már itt is leírja Lichtenberg nevét, a tanulmánykötetben pedig többször visszatér a hagyomány jelentésére és folytatására, s azt is elemzi, hogyan jutott el a nyelv kritikája a világ egyre inkább közelgő vagy éppen máris beállott elmúltjának a megjelenítéséhez: a romantikus ironia elődjét fedezi fel benne (369. old.). Ír Karl Krausról, Brochról, Kafkáról és aztán a Bécsi Kör alkotóiról, illetve kortársaikról, s megint csak meggyőző ötlettel a bécsi tájszólásban művelt, bizarrul felforgató zsonglörködést a szürrealizmussal hozza kapcsolatba (404–405. old.). De ennek során azt is állandóan elemzi, hogyan integrálódott a nyelv kritikája minden ellentétek örökké tartó megbékélésének műfajába, az operettbe. Kiderül, hogy Bécs mint „a mosoly országa” (Lehár) és Bécs mint „a világvége kísérleti állomása” (Kraus) ugyanazon város ugyanazon fejlődésének két megjelenése. Ezért kap a monográfiában rendkívüli fontosságot az allegória fogalma (*Tauwetter*, 321. skk. old.); míg a tanulmánykötetben

visszatérően hivatkozik Bahtyin éle-
sebb fogalmaira, a karnevalizmusra
és a nevetés kultúrájára.

Mondhatni, kár, hogy Bahtyint
Nyugatról ismerte meg és adaptálta,
és nem Keletről, ahol egy olyan kon-
textusba tartozik, amely gazdagítaná
és végül messzemenőig igazolja Bodi
szemléletét. Felette érdekes lenne
ugyanis a „modelleset” (20. old.),
amelyet Bodi részint a francia, részint
a német történelemmel állít szembe,
az orosz történelemmel, a Nagy Pé-
tert óta meg-megújuló dinasztikus
reformkorszakokkal egybevetni. Me-
gint csak egyetlen példát említve,
Csaadajev juthat rögtön az eszünkbe,
a sorsa, vagyis hol sikeres, hol re-
ménytelen csatája a cenzúrával, de
főként a nevezetes *Filozófiai levelek
egy hölgyhöz* (Helikon, Bp., 1981),
amelyekben örökké azon vívódott,
hogyan lehet elérni, hogy Orosz-
szág behozza az elmaradását az euró-
pai felvilágosodott szellemtől, de mi-
vel egyszerűsége csak az isteni egy-
temességben hitt („ez az egyetlen
gondolat, ez maga Isten gondolata”,
199. old.), aggasztották ennek a szel-
lemnek a korlátai („meghatározatlan
fejlődési elv”, „mi az abszolút jó?”, „a
történelmi anyag befejezett”), és azon
vívódott, mennyire szabad, mennyire
helyes a szlávság egzotikus civilizáció-
jára rákényszeríteni Szókratészt,
Descartes-ot és Voltaire-t; félreismer-
hetetlenek a párhuzamok is, az eltéré-
sek is azzal a szabadságtérrel és azok-
kal a konfliktusokkal, amelyek az
európai „olvadások” gondolkodóinak
és alkotóinak adtak. (De hát jusson
eszünkbe: maga az „olvadás” is orosz
fogalom, Ehrenburg Sztálin halála
után írt regényének a címe.) Remél-
hetően lesz is valaki, aki Bodi köny-
veinek ismeretében megkísérli kidol-
gozni ezt a párhuzamot; újabb bizo-
nyítékeként annak, milyen inspiratív
erejűek ezek a könyvek, amelyeket a
szerzőjük angolszász *understatement*-
tel „pozitivistának” mond.

Péter Ágnes (szerk.): Angol romantika

ESSZÉK, NAPLÓK, LEVELEK

*Ford. Dózsai Rita, Fejérvári Boldizsár,
Konkoly Éva, László Noémi, Pálinkás
Katalin, Pálvölgyi Lidia, Péter Ágnes.
Kijárat Kiadó, Budapest, 2003. 356
old., 1800 Ft*

Az *Angol romantika* címmel megje-
lent szöveggyűjtemény igen fontos és
jó könyv. Ha magam némi gyanak-
vással szemlélem is azt a romantika-
képet, amelyre a kötet épül, ez nem
változtat azon, hogy ennek a könyv-
nek már a létrejötté is örömteli, kiví-
telezése pedig mind a szövegek válo-
gatásában, mind fordításukban rop-
pant átgondolt és igényes.

A modern irodalomfelfogás sok te-
kintetben a romantikus irodalomban
és esztétikában gyökerezik, s e kor-
szak az utóbbi évtizedekben számos
elméleti vitát váltott ki. E vitában a
romantika ideológiai tartalmait ele-
mezni, filozófiai és politikai törekvé-
seit magasztalni, kárhoztatni, avagy
különböző kontextualizálásai révén
át- és átértelmezni, a modern kultú-
ráról és az irodalom, illetve iroda-
lomkritika szerepéről tett hitvallással
ér fel. A romantikának több irányból
is kezdeményezett átértelmezései
közepette Magyarországon az angol
romantika még annak ellenére is vi-
szonylag kevés figyelmet kapott –
főként a német romantikával össze-
vetve –, hogy az angolszász irodalom-
tudomány az említett kritikai tenden-
ciák egyik kiindulópontja, ott viszont
angol romantikus szövegek elemzésé-
re hivatkozik a vita. Az angol roman-
tika dokumentumai azonban éppoly
ritkán kerülnek elő a hazai kritiká-
ban, mint a hazai könyvkiadásban. A
kötet ebből az adósságból farag le,
egy antológia lehetőségeihez képest
nem is keveset.

Tizenöt szerzőtől olvashatunk sze-
melvényeket, s a válogatás szempont-
ja a hiánypótlás: például Keats egyál-
talan nem, Byron pedig csak egy levél
erejéig szerepel, mert az ő naplói, le-

velek már olvashatók magyarul. A
kötetet részben olyan klasszikusok ed-
dig le nem fordított írásai teszik ki,
mint Blake, Wordsworth, Coleridge,
Shelley, vagy az itthon kevésbé közis-
mert Hazlitt. Az angol romantikát
mintegy útjára indító *Lírai balladák*-
hoz Wordsworth által írt *Előszótól*
Shelleynek *A költészet védelmében* cí-
mű, a romantikus költészeteszményt
talán legradikálisabban felmutató
traktátusáig olyan fontos szövegek so-
rakoznak itt, amelyek nélkül a kor an-
gol irodalmát és kritikáját nem lehet
érdemben megismerni. A klasszikus
esszék mellett számos nehezen hozzá-
férhető szöveg is helyet kap, s a kötet
sokrétű és jellemző képet nyújt még
olyan nehezen átlátható életművekről
is, mint amilyen például Coleridge-é.

Szerepel továbbá két, a XVIII. szá-
zad közepéről származó szöveg, me-
lyek Edmund Burke-öt és Edward
Youngot a romantika korai képvi-
selőiként állítják elénk; néhány rövid
oldal erejéig az angol romantika
olyan „mellékszereplői” is megszólal-
nak, mint Henry Crabb Robinson,
Charles Lamb, John Clare, vagy Tho-
mas De Quincy; végül pedig három
író – Mary Wollstonecraft, Do-
rothy Wordsworth és Mary Shelley.

A kötet koherenciáját részben az
teremti meg, ahogyan az egyes blok-
kok egymásba érnek: Blake-et Crabb
Robinson Blake-ről szóló visszaemlé-
kezései követik, melyek Wordsworth-
re vonatkozó passzusokkal zárulnak;
ezután olvashatók William, majd Do-
rothy Wordsworth szövegei, amelye-
ket a Lamb-szemelvények kötnek
Coleridge-hoz, akit Hazlitt követ töb-
bek között Coleridge-ről és Words-
worth-ról szóló, személyes ismeretsé-
güket is kiaknázó részletekkel. A
személyes kapcsolatok és a szoros in-
tellektuális kölcsönhatások érzékelté-
se a kötet javára válik, hisz e kap-
csolatok fontos részei a kor angol iro-
dalmának. Ugyanakkor ennek a ko-
herenciának ára is van. Lamb és De
Quincey az értekező próza XIX. szá-
zadi mesterei, ám sokkötetnyi kritikai
és zsurnalisztikai prózájukból nem
kapunk izelítőt. A De Quinceytól kö-
zölt részlet írásainak legalább egyik, a
„vizionárius” aspektusát példázza,
ám Lambtól csak egy magánlevelet és
egy személyes feljegyzést olvasha-

tunk, melyek érdekessége csak annyi, hogy az előbbi Dorothy Wordsworth-nek, az utóbbi pedig Coleridge-ról szól. A szemelvények Lamb munkásságáról semmit nem mondanak, pusztán azt hivatottak szemléltetni, hogy a kor jelentős szerzői szoros kapcsolatban álltak egymással. A koherencia kedvéért tett gesztus túlmutat a személyes kapcsolatok érzékeltetésén, amennyiben a kötet az angol romantika viszonylag egységes értelmezését kínálja.

Ez már abban is megnyilvánul, ahogyan az előszó megindokolja Burke-nek a szépről és a fenségesről, illetve Youngnak az eredetiségről szóló esszéje romantikus mivoltát: fontos szerepük van „a klasszicista normák felbomlásának történetében,” amennyiben „a fenséges hatásának sötétebb árnyalatait” hangsúlyozzák, illetve az eredetiséget mint szembehelezkedést az imitációval és az ésszerű tudással (22. old.). A romantikát tehát a teremtő géniusz öntörvényű, a psziché sötét, ismeretlen erőit is mozgósító víziói jellemelik. Az előszó címe – *Mi az angol romantika?* – is azt sugallja, hogy itt egy definiálható s jobbára homogén dolgról van szó. Péter Ágnes roppant tartalmas, a romantikusok szellemi közegét és útját taglaló bevezető tanulmánya azt a hagyományos értelmezést alkalmazza, mely a romantikában a radikális politikai nézetek forradalmi reményeinek megtestesülését látja, illetve e remények gyakorlati megvalósításának szertefoszlásával azok szellemivé tételét, a képzelet látnoki erejébe vetett hitet, a vallásos érzülettel rokon természetszemléletet; vagy – Shelleyvel szólva – azon „intellektuális filozófiát”, melynek „magja az egység” (303. old.). Ha szavak és dolgok, szubjektum és objektum, ember és természet, ember és isten, ember és ember ezen „egységének” eszményét egyben a romantika magvának is tekintjük, a kor egységes értelmezését a romantika önmagáról propagált képe határozza meg. Tény, hogy az előszó és a válogatás a kor sokszínűségét és belső ellentmondásait hangsúlyozza, de a romantika ezzel együtt is mint „apokaliptikus kor” (53. old.) kerül elénk.

A fülszöveg szerint az antológia az utóbbi időszak „elméleti vitáinak

eredményeként radikálisan megváltozott romantikus kánont” tükrözi. Egy hasonló kötet korábban valóban eltérő arányokban és más szereplőkkel mutatta volna be az angol romantikát; ám az elméleti viták talán nem is annyira a kor kulcsfiguráinak listáját érintik, mint inkább a „romantika” értelmezését: a romantikusok politikai nézetei például közel sem csak az emberi szellem szabadságharcának fényében értelmezhetők, s az apokaliptikus írásmódban sem feltétlenül a spirituális igazság víziói látszanak a legfontosabbnak. Péter Ágnes egy hagyományos értelmezés körébe vonja be az újból vagy újonnan kanonizált szerzőket s a kritika új irányjai által felrajzolt kontextusokat. A szerzők politikai vagy esztétikai nézeteit mintegy névértékén veszi. Nem arra koncentrálna, hogy a kor irodalma milyen indítással és módzatokban kezeli és formálja a kort meghatározó kultúrát, nem kíván ítélni azon eljárások történeti vagy filozófiai szerepéről, melyekkel a szerzők koruk ideológiai közegével konfrontálódnak. Inkább arra törekszik, hogy a romantika apokaliptikus hagyományának szellemtörténeti ívét vázolja.

Sietek megjegyezni: ezen észrevételek a kötet ismertetőjének, s nem kritikájának számom. Egyrészt, noha úgy vélem, hasznos, ha a romantika megértésében nem csak önképére figyelünk, Péter Ágnes, aki a kor angol irodalmának egyik legjelesebb hazai szakértője, a romantika egyik létező és lényegi szellemi értékeit képviselő kritikai hagyományát folytatja, melyet minden újabb kötetével tágít és árnyal. Másrészt a romantika eltérő értelmezései, még ha egymással ellentétesek is, egymásra épülő konstrukciók, így annak a romantikának az ismerete, amelyet e kötet bemutat, elengedhetetlen a kor iránt érdeklődők számára. Harmadrészt téves volna az a benyomás, hogy szemlélet egysége jellemezné a kötetet; nemcsak azért, mert olyan szövegek is helyet kaptak a válogatásban, amelyek az egységes kép ellen hatnak (például a Byron-levél, amely annak a klasszicista költészeteszménynek a védelmében lép fel, mellyel szemben a romantikus költészetet meghatározni szokás), hanem főként azért, mert az

antológia lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy maga is értelmezze az itt képviselt romantikaképet. A kötet számos erénye közül talán ez a legfontosabb, s ezért érdemes példákkal szemléltetni.

A romantika önképéből kiinduló értelmezések egyik buktatója, hogy a kor előfutárainak vélt szerzőket is romantikus szemszögből olvassák. A burke-i fenséges „sötétebb árnyalatai” például Wordsworth hasonló tárgyú esszéjében térnek vissza, s ha ezen árnyalatok a romantika jellemzői, az „apokaliptikus” kor vonásai mintegy visszavetülnek a klasszicista kritikára. Bár e kapcsolat miatt akár Wordsworth művének a klasszicista kritikához fűződő szálai alapján is lehetne e korszakot értelmezni, Burke helyét a romantikában itt mintha Wordsworth határozná meg. Erre azonban ellenpélda is hozható. Míg a Burke-fordításban a *passion* magyarul „felindultság,” a *mind* pedig „lelkület”, a későbbiekben már jobbára „szenvedély” és „elme”. Burke esetében a fordítói döntést az indokolhatja, hogy az „elme” itt lelki folyamatokat is magában foglal, míg a „szenvedély” az érzelmek legkülönbözőbb mozgásait jelöli, nem csak az intenzív érzelmeket; a további fordítások így arra utalnak, hogy a romantikával az érzelmek analitikus vizsgálatának helyét intenzitásuk és a rációval való szembenállásuk hangsúlyozása veszi át. Ugyanakkor a két fogalom a romantikus szövegekben is gyakran összetartozik: Wordsworth szerint például az ember „elméje rezdülései” révén „érez” (155. old.). Épp ezért érdemes észrevenni, hogy a Wordsworth-fordításokban több ízben is a Burke-szövegben használt kifejezések szerepelnek; ez pedig nem Burke romantizálása, hanem annak jelzése, hogyan kapcsolódik Wordsworth szókinccse a XVIII. századi esztétika fogalmaihoz.

Fordítási kérdésekről szólva el kell mondani, hogy hatalmas és remek munka áll a könyv mögött; a szövegek nagyobbik részét az eredetivel összevetve állítom, itt valóban azt olvashatjuk, amit az angol romantikusok írtak. Félrefordítással lényegében nem találkoztam, s ahol ez a gyanú mégis felmerül, ott is inkább értelmezésbeli

különbségről, semmint tévedésről van szó; az értelmezésről pedig azért lehet vitatkozni, mert itt van miről: a kötet mögött álló koncepció és szakismeret láthatóan a fordításokra is kiterjed, melyek megoldásai általában átgondolt döntéseken alapulnak. Gyakorta nagyon nehéz és stílusosan nagyon magas színvonalú szövegeket sikerült pontos és jól olvasható, sőt sokszor kimondottan szép magyar prózába átültetni. Vannak persze sikerületlenebb fordulatok, nehezkesebb megoldások, de sem ezek, sem a színvonal esetenkénti ingadozása nem zavarja az olvasást, és nem bontja meg azt a nyelvi egységet, mellyel e régi szövegeket magyarították.

Visszatérve az előbbi gondolathoz, más módon, de szintén a kötet mögött álló szemlélet értelmezésének szükségességét jelzi Mary Wollstonecraft esete. A feminizmus anyja főként a francia forradalom szabadságeszményébe vetett hitével illeszkedik a kötet romantikaképébe. Azt is olvashatjuk róla, hogy tájleírásai „a Legfőbb Lény jelenlétét keresik és vélik megtalálni”, s hogy számára a fenséges tapasztalatában a képzelet „a szubjektum és objektum közötti distinkció teljes feloldását” teszi lehetővé (48–49. old.). A tőle közölt szövegekben azonban sem ennek, sem az apokaliptikus beszédmódnak nincs nyoma; a nők helyzetét elemző soraiból a romantikával egyébként implicite szembeállított felvilágosodásnak a rációba vetett hite sugárzik. Azon a döntésen túl, hogy épp ezek a szövegek szerepeljenek Wollstonecrafttól, az előszó is módot ad arra, hogy kérdőre vonjuk a koherens romantikaképét. Péter Ágnes rámutat, hogy „Wollstonecraft volt az első, aki meglátta a kapcsolatot Burke esztétikai és politikai eszmái között” (10. old.), ám ez azon vád kapcsán történik, hogy Burke cserbenhagyta a szabadság eszméjét, és retorikájával elhomályosította azokat az észérveket, amelyeknek meg kellett volna gátolniuk, hogy a régi rend védelmében lépjen fel. Ha Burke „romanticizmusát” a fenséges sötétebb árnyalatai indokolják, s ha a szép és a fenséges szembeállításának retorikai alkalmazása Wollstonecraft számára politikai szemfényvesztés, akkor kérdés, hogy

összetarthat-e a Wollstonecraft által képviselt romantikus szabadságeszmény és a Burke fenséges-fogalmában megfogalmazódó esztétika. Ugyanígy felmerülhet az a kérdés is, hogy ha Wollstonecraft szabadságeszménye kapcsolódik a felvilágosodás azon hitéhez, hogy a ráció megszárdíthat az előítéletektől, akkor vajon az univerzalizmus ezen változatának nem épp folytatása, új verziója-e a képzelet megváltó erejébe vetett romantikus hit univerzalizmusa, nem pedig annak valamiféle vizionárius ellenpólusa.

Számomra a legérdekesebb olvasmányélményt Dorothy Wordsworth naplói jelentették. A költő húgáról az előszóban azt olvashatjuk, hogy írásai „közvetlen egyszerűséggel” ünneplik „a természetből fakadó érzelmi gyönyörűséget”, mégis „látnoki fény” de reng bennük (50. old.); a szemelvnyekben azonban feltűnő gyakorisággal találkozunk valami szorongató rosszulléttel („Williamet rosszullett környékezte... William rosszul aludt... Fáradt voltam, rosszkedvű... C[oleridge]. sápadtan érkezett... William rosszul érezte magát, én pedig rosszkedvű voltam” stb.). Ha feltesszük is, hogy e naplók is a természet szemléléséből merített látnoki erőt példázának, nem lehet nem észrevenni, hogy a romantika ezen szelleme erős rosszkedvet áraszt, és nehezen hihető, hogy a képzelet ereje – mely, származzék bár az elméből vagy a természetből, állítólag a romantikusok által a világnak kínált gyógyír – enyhített volna ezen. Az olvasó megint arra a következtetésre juthat, hogy a romantika természete nehezen rendszerezhető az önképe alapján. Pedig egy helyütt Dorothy maga is rendszerezni vágyik a természet gyógyító erejét, s így kiált: „Ó, ha egy fűvészkönyvünk lehetne!” (174. old.) A romantikának azonban nincs fűvészkönyve, ha másért nem, hát mert saját gyökerei és hajtásai is láthatók úgy, hogy természetének akár koherenciáját, akár gyógyító erejét megkérdőjelezhetjük.

A kötet legfőbb jellemzője és erénye, hogy ezt nem fedi el: bár egy jól kitapintható álláspontot képvisel (s e nélkül aligha lehetne egy gazdag irodalmi korszak rövid antológiáját

összeállítani), azt is lehetővé teszi, hogy az olvasó rálásson a romantika egyéb lehetséges konstrukcióira. Érzékelteti, hogy a romantikának nincs egyetlen, egyedül igaz képe – hogy bár gondolnunk kell valamit a romantikáról, az mégsem valami, hanem valamilyen, attól függően, hogyan olvasunk, s hogyan látjuk a világot és az irodalmat.

Az ízléses kiállítású könyv egyetlen sajnálatos szépséghibája a kiadói szöveggondozás hiánya: az elütések, a borítót is elérő helyesírási hibák, helyükről elvándorolt szavak, ragok és betűk sokasága. Bizunk abban, hogy egy második kiadás alkalmat ad a korrigálásukra – ugyanis az antológia már elfogyott a boltokból. Remélem, sikerült érzékeltetnem, hogy ezt még akkor is örömtelinek tartom, ha nem mindenben osztom az előszó sugallta romantikafelfogást.

KOMÁROMY ZSOLT

Bécsy Ágnes: Berzsenyi Dániel

Korona Kiadó, Budapest, 2001. 255 old., á. n. (Klasszikusaink)

Bécsy Ágnes azon kevés irodalomtörténészeink egyike, aki viszonylag keveset ír, de akkor többnyire valami fontosat. Korábbi, Berzsenyi Dániel költészetével kapcsolatos tanulmányai az irodalomtudományi kutatások számára éppúgy jelentősek, mint amilyen elterjedtek a köz- és felsőoktatásban. Vagyis: nem előzmények, és tegyük hozzá, nem tét nélkül való az a várakozás és kíváncsiság, amely Bécsy Ágnes új könyvét övezheti. A Korona Kiadó (egyébként már megszűnt) *Klasszikusaink* című (monográfia-) sorozatában jelent meg, azaz bizonyos kiadói kötöttségeknek (például hogy legyen „Életrajzi kronológia”, vagy egységes szempontok alapján összeállított „Bibliográfia” stb.) meg kellett felelnie.

Bécsy Ágnes célja Berzsenyi-képünk újragondolása (9. old.), pontosabban az újragondolás kezdeményezése és megalapozása – vagyis szinte az egyetlen olyan indok, ami miatt ér-

demés újabb könyvet szentelni Berzsényinek. Bécsy két fontos problémát tárgyal, eltérő hangsúlyokkal: Berzsényi szerzői megítélésének hagyományát, illetve a Berzsényi-szövegvilág egy ismert, de a poétikai megközelítésekben kihasználatlanul maradó jellegzetességét, a „motivikus ismétlődést”. Láthatóan csupán egy, de annál fontosabb szegmensét gondolja újra a Berzsényi megítélésével és költészetével kapcsolatos kérdéseknek.

Mi teszi szükségessé az „újragondolást”, és hogyan valósítható meg? Bécsy Ágnes szerint elterjedt és népszerű Berzsényi-képünk tulajdonképpen Berzsényi költészetének és mentalitásának különbségéből, pontosabban a költői és a literátori funkcióknak a mindenkor megítélésben felmutatott ellentmondásosságából táplálkozik. A zseniális költőről és a hipochondriát nemesről szóló, a fenti dichotómiát folyton újratermelő elbeszélések jól hangzó, de alapjában véve hamis, bódító téveszmék, mivel Bécsy szerint ez a Berzsényi-imago csupán a mindenkor megítélés önreprezentatív, inkább *ideologikus*, mintsem *ideologikus*” mintája (9. old.). Ha ez így van, jogos a hagyományt destruálni kívánó szándék, és érthető az annak ellenében kibontakoztatni kívánt Berzsényi-kép mássága is.

A hagyomány destrukciója valójában elmarad. Az első fejezet vázlata az ideologikus elbeszélésekről elsősorban arra szolgál, hogy megteremtse azt a retorikai szituációt, pontosabban oppozíciót, amelyben elhangzik majd Bécsy Ágnes (nem metaforikus értelemben vett) *ellenbeszéde*. Bécsy ugyanis a rendelkezésére álló adatok (peranyag, 35. old.) alapján éppen az ellenkezőjét kívánja bizonyítani annak, amit a hagyomány állít. Berzsényi álláspontját, alkotás-lélektani szituációját (36. old.) rekonstruálva, kisajátítva akarja, ha nem is megvédeni, de újra és másképpen (szisztematikusan és tendenciózusan) elbeszélni, és ezzel fel is számolni a félelmetes és megbabonázó ambivalenciát, azaz a költőt és költészetét mintegy kettévágó felemás megítélést (34. old.). Bécsy akciója mindenképpen szokatlan és meglepő: a látszatobjektivitás igazságosztása helyett nyíltan és kö-

vetkezatosan képvisel egy deklaráltan egyoldalú álláspontot (az alperes, azaz „Berzsényi ellenbeszéde”), s alkalmaz a maga szabta határokon belül egy korrekt meggyőzési stratégiát. Szándékai világosak, nyelve szép, elbeszélése (ellenbeszéde) kerek egész, vagyis a klasszikus retorikai követelmények alapján szinte támadhatatlan. Meggyőzi az olvasót, hogy ez a példaadó nagy költő mégsem volt mentális, morális és patológiai zárvány kora irodalmi életében (35. old.), hogy az ihletett poéta és az irodalom messzehatásain töprengő »somoogyi Kazinczy«: rokonok, s az utóbbiban csak az a szellem munkál, amivé az előbbi formálta (122. old.).

Oda volna ezzel egy jó kis hagyomány? Nem tudom. Mint ahogyan azt sem értem egészen, miért is kellenne megvédenünk (és sajnálnunk) Berzsényit. Mert persze sajnáljuk (sajnálhatjuk), hogy annyit bántották (szegényt, de az az érzésem, hogy az „igazság” kérdése ebben az esetben nem is olyan fontos. Bécsy a szituáció adta elfogultságával azt mindenesetre eléri, hogy ezentúl differenciáltabban sajnál(hat)juk.

Mennyire lehet hatásos ma egy ilyen, leginkább a szellemtörténet elméleti pozícióit idéző elbeszélés? Bécsy Ágnes könyve a posztstrukturális irodalomtudomány előfeltevései szemszögéből némiképp anakronisztikusnak tűnik. Persze sokféleképpen lehet érvényesen megszólalni. Ha egy mélyen gyökerező (premodern) hagyomány hatásos felszámolása hagyományos (értsd: prestrukturális) módon is lehetséges (nem tudom), akkor nem mondhatjuk, hogy Bécsy rossz úton járna azzal, amit és ahogyan csinál. Könyve így talán sokak számára a leginkább érthető és megérthető provokáció, még ha inkább provokáció marad is, mintsem klasszikus opus. Persze Bécsy e tekintetben is kellően óvatos: a főszöveg jegyzetei (majd hetven oldal) tulajdonképpen deformálják saját, jól szituált és felépített beszédét is, amit kijelent, azt némi öniróniával máris kimozdítja a jegyzetekben való továbbírással. Ez a tudatosság a második fő rész első mondatában válik igazán egyértelművé: „szellemeket azonban közismerten nehéz agnoszkálni”

(123. old.). Az elbeszélő ezzel mintegy kétségbe vonja, amit és ahogyan eddig elmondott, hogy egyáltalán túlélhet-e az irodalomtörténeti fikción, hogy a poétikai olvasat hasznosíthatja-e az ellenbeszédből kibontakozó, újragondolt Berzsényi-képet. Bécsy világosan látja saját határait és mondanója érvényességét. Ez az önreflexió ment(het)i meg szerintem attól, hogy könyvét anakronizmusként könyveljük el.

A „*Tündér tükörben nyílt nekem a világ...*” címet viselő, utolsó fejezet ígéretes és inspiratív poétikai elemző szempont bevezetésére tesz kísérletet. Berzsényi nyelvhasználatát, illetve ennek a nyelvnek a működésmódját a poétikai elemzés tárgya. Berzsényi kései önreflexióiból és az egyéni nyelvteremtő aktivitásból (140. old.) kiindulva Bécsy a szövegvilág egyik jellegzetességét, az ismétlődések retorikai alakzatait helyezi a koherens megközelítés középpontjába. A szavak motívumokként való használatának (141. old.) vizsgálata után arra a következtetésre jut, hogy a morfémikus ismétlődések dinamizmusa szimbólumképző funkcióval rendelkezik. Ez a vizsgálati szempont nemcsak az 1808 előtti és utáni szövegvilág koherens megközelítését teszi lehetővé, hanem közelebb vihet Berzsényi alkotásmódjának megértéséhez (ihletmodelláló szerep) és életműve strukturálásához. Mi több, a motívumelemzés a felismert szimbólumképző funkció miatt a romantikához is közelítheti Berzsényi költészetét. Ez a fejezet tehát Berzsényi »sajátos« költői nyelvhasználatából indul ki, elválasztja egymástól a filológiai és a poétikai szempontokat, s ezzel kiiktatja azt a félresiklató faktort, amely Berzsényi egész irodalmi jelenségének megítélésében leginkább közrejátszott. Bécsy nemcsak saját korábbi álláspontját bírálja felül (*Magány és közösség. Berzsényi 1808-as pályafordulatának értelmezéséhez*), hanem megszabadít a Berzsényi-kutatás azon gyakorlatától, amely a pályaképrajzolás hevében filológiai fikciókkal pótolta kielégíthetetlen adatéhségét.

Bécsy tehát nem gondol arra, hogy az általa konstruált (újragondolt) „Berzsényi-képet” hozzáigazítsa poétikai olvasatához (vagy viszont). Ez

szerinte nemcsak képtelenül elvont, de egyenesen a naivitásig ideális lenne (124. old.). Persze őt is megkíséríti a lehetőség, hogy olyan értelmezői „kulcsot” találjon ehhez a szövegvilághoz, amely (az emlegetett koherencián túl) poétikai kontinuitást teremtené az ismert és nem ismert szövegvilágok közötti filológiai homály helyén (helyett). A megismerhetőség szempontjából szerencsétlenül kettéosztott életműről beszél (140. old.), és poétikai elemző szempontjának kiterjesztésével azon munkálkodik, hogy a személy kettéosztottsága után a poétikai polarizációt is felszámolja. Kérdéses azonban, hogy 1808 valóban cezúra volt-e, vagy csupán egy olyan, a költő–literátor dichotómiához hasonlóan már-már kultikussá váló esemény, amely voltaképp a filológiai kudarc terméke, azon poétikai olvasatok kiskorúságáról árulkodva, amelyek filológiai mankó nélkül képtelenek a mozgásra.

Az anomália hátterében az 1808-as – mint az egyetlen, hiteles autográf – kézirat filológiai tekintélye áll. Csetri Lajos könyve (*Nem sokaság, hanem lélek*. Szépirodalmi, Bp., 1986) óta egyedül ez a kézirat vizsgálható érdemben, ez a kézirat az origója a Berzsenyi-kutatásnak, mivel ezek az úgynevezett összövegek még érintetlenek Kazinczy neológiájától és mindenemű atyáskodásától. Csetri és Bécsy is a textológiai értelemben tiszta Berzsenyit kívánja látni, ebből mint az egyedül autentikusból kiindulni, és ide visszaérni. A filológiai és poétikai szimbiozis bunkere hatásos védelmet nyújt a kettéosztott életmű árokszélen, elsősorban persze saját maga képtelensége ellen. Olyan szerzőt és szövegvilágot védelmez (és egyneműsít), amely egyébként korának ebből a szempontból a lehető legizgalmasabb kihívása: Berzsenyi szerzői enigmatikussága és szövegeinek (és kötetinek) kálváriája mindennél jobban árulkodhatna arról a korról, amelyre – talán nem véletlenül – még csak szavunk sincs. A vélt vagy valós textológiai-filológiai korrektségből kiinduló poétikai elemzés persze érvényes lehet, de mindenre már csak pozíciójánál fogva sem adhat magyarázatot.

Bécsy mintha ebben az esetben nem volna eléggé önreflektált: miköz-

ben kimondja a filológia csődjét az 1808 előtti életművel kapcsolatban, és jelzi, hogy nem érdemes keverni a filológiai és poétikai szempontokat, értelmetlen módon megtartja azt a polaritást, amely az éppen revideált, szerencsétlen örökség része, vagyis olyan szakadékok kíván áthidalni (123. old.), amely valójában nem létezik. Szerintem egy metaforikus olvasat (ez esetben Bécsy poétikai olvasata) számára a pályaszakaszoló cezúra eleve irreleváns. Bécsy a pályaszakaszt azonban (nem eléggé hangsúlyozottan) egybeköti Berzsenyi 1808-as kéziratot is: ha így vesszük, valóban beszélhetünk poétikai értelemben vett cezúráról, ez esetben ugyanis valóban több szempontból is egyfajta pályaszakaszoként tekinthetünk erre a kéziratra. Ez esetben azonban ugyanígy tekinthetünk a megjelent többi kötetre is. Magyarán az ismétlődések motivikusságát csak akkor tekinthetjük életmű-strukturáló elemnek, ha végképp megszabadulunk az 1808 előtt és után retorikájától, máskülönben a strukturálás (egyéb hiányában) csak újabb dichotómiát hoz létre. Inkább arról lehetne beszélni, hogyan működik a motivikusság és ismétlődés (amire Bécsy egyébként nagyon jól ráérez) az 1808-as úgynevezett őskéziratban és kötetben, a tőle minden szempontból teljesen eltérő első kiadásban (1813) és az autorizálnak tekinthető, javított és bővített második kiadásban (1816), vagy hogyan strukturálja mindez számunkra érthetően a szövegvilágot.

Bécsy Kölcsey és Berzsenyi eltérő olvasataiból vonja le tapasztalatait az ismétlődések motivikusságáról (ami szerintem a morfémius és szintagmatikus szintek mellett a szövegek és a szövegek összessége szintjén is tetten érhető). Nyilvánvaló, hogy Bécsy koherens megközelítésre vágyik, de abban már nem hiszek, hogy erre éppen a motívumelemzés jellegzetesen mainak éppen nem (vagy csak cinikusan) mondható módszere a legalkalmasabb. Pláne akkor nem, ha ide Bécsy éppen egy jellegzetesen mai vizsgálati módszer segítségével jut el (vagy vissza), vagyis az olvasásmódok különbségéből rekonstruálja igen alaposan az általa elmondottakat. Ebből ugyanis számomra nem az a tanulság,

hogy ilyen motivikus ismétlődések vannak, hanem az, hogy ezeket a motivikus ismétlődéseket két egykorú olvasó (a szerző és a kritikus) egészen eltérően értelmezheti. Az egyidejű olvasásmódok különbségének ez a tapasztalata a történész számára hathatósabb érv a Berzsenyi-szövegek (vagy bizonyos szövegek) romantikus olvashatósága mellett, mintha az ismétlődések szimbólumképző funkciójának éppen ebből szublimált tapasztalatát kívánnánk egy koherens értelmezés kulcsává tenni.

Bécsy magáévá teszi Berzsenyi antiszemitizmusát, holott azt is mondhatná, hogy maga Berzsenyi is táplálta ezt a kultuszt (lásd a Bonyhai Grotta esetét), vagyis nézőpont kérdése, ha ugyanakkor, ugyanott, ugyanarról egészen eltérő olvasatok (re)konstruálhatók. Bécsy elbeszélése ezeket a különbözőségeket szépen lefarigcsálja, ami érthető is (koherencia), másrészt viszont éppen ezek a különbségek láttathatnák be velünk azt, hogy miért is nem lehet vagy érdemes egységesítő elbeszéléseket alkotnunk, hogy a rendszerező elme, amely egy fortélyos perbeszédben hatásosan működött, itt szükségképpen a sokat mondó differenciákat halványíthatja.

Ez a Berzsenyi-könyv éppen ott ér véget, ahol egy ígéretesen újnak majd kezdődnie kell – érdemes lesz várunk Bécsy Ágnes következő könyvére.